

Univerzita Karlova
Pedagogická fakulta
Katedra germanistiky

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Undine a Rusalka. Vodní víly v německých a českých pohádkách a možnosti
jejich využití při výuce nejen němčiny na prvním stupni základní školy

Undine and Rusalka. Water nymphs in German and Czech fairy tales and
different ways of using them not only in German classes at primary school

Šárka Trojanová

Vedoucí práce: PhDr. Ing. Jindra Broukalová, Ph.D.
Studijní program: Učitelství pro 1. stupeň základní školy
Studijní obor: Učitelství pro 1. stupeň základní školy

Odevzdáním této diplomové práce na téma Undine a Rusalka. Vodní víly v německých a českých pohádkách a možnosti jejich využití při výuce nejen němčiny na prvním stupni základní školy potvrzují, že jsem ji vypracovala pod vedením vedoucího práce samostatně za použití v práci uvedených pramenů a literatury. Dále potvrzují, že tato práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, 11. 7. 2022

Šárka Trojanová

Za odbornou pomoc a cenné rady po celou dobu psaní mé diplomové práce děkuji své vedoucí práce, paní PhDr. Ing. Jindře Broukalové, Ph.D., a za možnost konzultování a rovněž velmi cenné rady paní PhDr. Tamaře Bučkové, Ph.D. Velmi si vážím také opory, kterou mi po celou dobu mého studia byly má rodina i spolužačky ze stejné specializace.

ABSTRAKT

Diplomová práce se zabývá didaktickou adaptací pohádek *Undine* a *Rusalka*. První a druhá kapitola práce jsou zaměřené na pohádku jako takovou. Zabývají se vznikem pohádky, jejím vývojem, rozlišením pohádky lidové a autorské společně s jejich významem ve výchově dítěte. Navazuje na to kapitola, která se věnuje vílám a jejich původu ve slovanské mytologii se zaměřením na víly vodní. Čtvrtá a pátá kapitola jsou věnované oběma pohádkám, jejich rozboru, autorům a analýze jejich děje. Akcentováno je zde zejména téma lásky a přírody. Navazuje na to kapitola, která se zabývá komparativní analýzou obou protagonistek. Literárně-didaktická část se zabývá využitím těchto dvou pohádek nejen v hodinách německého jazyka na prvním stupni základní školy, ale sleduje rovněž mezipředmětové vztahy. V práci je uveden konkrétní příklad toho, jakým způsobem lze pohádky do výuky na prvním stupni základní školy zařadit, a to v podobě jednodenního projektu, který pracuje s oběma pohádkami současně.

KLÍČOVÁ SLOVA

Undina; Rusalka; vodní víla; pohádka; láska; příroda; společnost

ABSTRACT

The didactic adaptation of the fairy tales *Undine* and *Rusalka* is described in the Master's thesis. The first and second chapters of the work are focused on the fairy tale as such. The origin of the fairy tale, its development, the distinction between folk and author's fairy tales together with their importance in child education are described there. This is followed by a chapter devoted to fairies and their origin in Slavic mythology, with a focus on water witches. The fourth and fifth chapters are dedicated to both fairy tales, their analysis, authors and analysis of their plot. The theme of love and nature is particularly emphasized here. This is followed by a chapter with focus to comparative analysis of both protagonists. The literary-didactic part is concentrated to the use of these two fairy tales not only in German language classes at the first grade of elementary school, but also observes inter-subject relationships. By the work is presented a concrete example of how fairy tales can be included in the teaching at the first grade of elementary school, in the form of a one-day project where works with both fairy tales are used at the same time

KEYWORDS

Undine; Rusalka; water witch; fairy tale; love; nature; society

Obsah

Úvod	8
1 Pohádka	9
1.1 Původ slov pohádka a <i>Märchen</i>	9
1.2 Vymezení pojmu pohádka	9
1.3 Vznik pohádky	10
1.3.1 Teorie vzniku pohádky	12
1.4 Typy pohádek	13
1.4.1 Dělení pohádek podle jejich obsahu	13
1.4.2 Dělení pohádek podle jejich autora	14
1.5 Lidová slovesnost	14
1.6 Lidová pohádka.....	16
1.7 Autorská pohádka	16
2 Dítě a pohádka	19
2.1 Výchova a proměna pohledu na osobnost dítěte	19
2.2 Význam pohádky u dětí	22
2.3 Zlo v pohádkách.....	25
2.4 Psychologie pohádky	26
3 Víly v pohádkách.....	27
3.1 Kde se vzaly víly?	27
3.1.1 Původ slova víla a <i>Fee</i>	28
3.2 Rusalky	28
3.2.1 Typy rusalek	29
3.3 Ostatní víly.....	30
4 Rozbor pohádky Rusalka.....	31

4.1	Jaroslav Kvapil	31
4.2	Děj opery Rusalka.....	33
4.2.1	Analýza děje	35
5	Rozbor pohádky Undine	37
5.1	Friedrich Heinrich Karl Baron de la Motte Fouqué.....	37
5.2	Děj pohádky Undine	38
5.2.1	Analýza děje	42
6	Komparativní analýza protagonistek	44
7	Využití pohádek Undine a Rusalka na 1. stupni.....	47
7.1	Němčina na prvním stupni	47
7.2	Pohádky pohledem Rámcového vzdělávacího programu	48
8	Projekt.....	52
8.1	Význam projektu ve škole	52
8.2	Charakteristika projektu o vílách Undine a Rusalka.....	53
8.3	Práce s texty	53
9	Využití pohádek <i>Undine</i> a <i>Rusalka</i> na prvním stupni základní školy.....	55
9.1	První blok.....	56
9.1.1	Blackout poetry	57
9.1.2	Odpovídání na otázky k textu.....	59
9.2	Druhý blok	60
9.2.1	Co pomůže, když jsme smutní?	60
9.2.2	Svatba Undine a rytíře	62
9.3	Třetí blok.....	64
9.3.1	Povídání s hostem na téma Rusalka	64
9.4	Čtvrtý blok – uzavření projektového dne	66

10 Projektový den skončil – a kam dál?	70
Závěr.....	71
Resümee	73
Seznam použitých informačních zdrojů	75

Úvod

Byl jednou jeden... A žili spolu šťastně až do smrti. *Es war einmal... Und wenn sie nicht gestorben sind, dann leben sie noch heute.* To jsou věty, které netřeba blíže představovat a každý si ihned vybaví jejich původ. Tyto fráze se v pohádkách opakují a zůstávají jejich nedílnou součástí, ačkoli pohádky samotné, třebaže nesou stejný název, mohou mít celou řadu rozmanitých podob. Stává se, že si trváme na své konkrétní specifické variantě příběhu a odmítáme jiné verze pohádek. Čím to je a jak je možné, že si právě pohádky tak dobře pamatujeme? Jakým způsobem vznikal útvar určený většinou výhradně dětem? Co jej činí výjimečným? Právě najít odpovědi nejen na tyto otázky si klade za cíl první, literárně-vědní kapitola této diplomové práce. Na tu svým obsahem navazuje druhá kapitola, která je zaměřena na dítě a přínos specifických vlastností pohádky pro jeho vývoj. Je zde zohledněn také vývoj pohledu na dítě a mj. se zabývá i přítomností zla v pohádkách.

Třetí kapitola práce je zaměřena na vílu, její úlohu v pohádce a původ. Stejně dobře jako pohádky si každý z nás snadno představí ve své hlavě vílu a stejně tak jsou ony představy pestré a odlišné. Je to zejména díky mnoha existujícím adaptacím, stále vznikajícím novým a novým pohádkám a také naší fantazii. Některé pohádky nebo postavy jsou pro nás nezapomenutelné, jiné si naopak nepamätujeme, případně bychom je v krajním případě rádi z různých důvodů zapomněli.

Jak už název práce napovídá, pozornost bude věnovaná zejména vílám Undine a Rusalce, a to v literárně-vědné části práce, která odpovídá čtvrté a páté kapitole. V práci používám v případě Undine její německé jméno a neskloňuji ho. Předmětem zkoumání budou jak obě díla, tak jejich autoři, a budu pomocí komparativní analýzy porovnávat obě protagonistky příběhů.

Poslední kapitoly práce jsou pak už literárně-didaktické a zabývají se využitím obou pohádek na prvním stupni nejen v rámci hodin německého jazyka. V této části budu mapovat, kde se v rámci RVP objevují pohádky, kde a jakým způsobem se u nás učí německý jazyk na prvním stupni a jaká je žádoucí úroveň jazyka. V práci používám pojem „žáci“, pod kterým zahrnuji jak žáky, tak i žákyně.

1 Pohádka

První literárně-vědní kapitola předkládané diplomové práce je věnovaná pohádce. Ačkoli jsou stěžejním cílem mé práce komparativní analýza hlavních postav víl v *Rusalce* a *Undine* společně s didaktickou adaptací obou děl, není možné pohádku jako takovou vynechat. Její vymezení a definování je velmi složité a je snazší popsat její znaky. V této kapitole se budu zabývat původem slov pohádka a *Märchen*, pokusím se vysvětlit pojem pohádka, věnovat se budu také původu pohádky, lidové slovesnosti a druhům pohádky.

1.1 Původ slov pohádka a *Märchen*

České slovo pohádka mělo původně více významů. Označoval se tak například spor, hádanka nebo záhada. V polštině hledal původ slova pohádka Josef Jungmann, a to v překladu polského slova *gadać*. Ve svém *Slovníku česko-německém* překládá toto slovo jako mluvíti, vyprávěti nebo tlachati, uvedl, že je praslovanského původu a že je příbuzné se staroindickým *gādati*, neboli mluví. Výraz pohádka v tom slova smyslu, jak jej známe dnes, neboli nepravděpodobné vyprávění či výmysl, je patrně z češtiny.¹

Německý výraz pro pohádku *Märchen* pochází ze starého slova *mare* (*mære*), které označovalo zprávu, příběh nebo pověst.² Přidáním koncovky *-chen*, *-lein* či *-lin*, které v německém jazyce vyjadřují zdobnělinu, postupně vznikala slova jako *maerlin* nebo *merechyn*, což by se dalo přeložit jako malý příběh. Nejprve to bylo vnímáno jako pejorativní označení pro krátké smyšlené příběhy, dnešní smysl výrazu *Märchen* dali až bratři Grimmové roku 1812 a 1815. Ti používali označení *Volksmärchen*, neboli lidové malé příběhy, případně pohádky.³

1.2 Vymezení pojmu pohádka

Pohádku můžeme charakterizovat jako zábavný, zpravidla prozaický žánr folklorního původu s fantastickým příběhem, který nabízí stejně věrohodným způsobem reálné jako smyšlené prvky. Vystihuje základní lidské tužby a všeobecně platné pravdy. Netýká se žádné

¹ *Ptejte se knihovny* [online]. [cit. 2022-07-05]. Dostupné z: <https://www.ptejteseknihovny.cz/dotazy/etymologie-slova-pohadka>

² Menclová, Hana. *Diminutiva im Deutschen und Tschechischen : Eine Studie am Beispiel von Märchen des 19. Jahrhunderts und der Gegenwart*, Frank & Timme, 2019. *ProQuest Ebook Central*, <https://ebookcentral.proquest.com/lib/cuni/detail.action?docID=5719840>, s. 111

³ Tamtéž.

reálné historické události, je časově a prostorově těžko blíže určitelná.⁴ Pro pohádku je dále příznačné dějové vypravování nebo rozpravování, kterému často dominuje řešení těžké úlohy nebo náročného úkolu. Příběh bývá umístěn do kouzelného světa, který může být v různé míře v rozporu s přírodními zákonitostmi nebo reálnou situací ve společnosti a její historií. Na rozdíl od skutečného světa je pohádka spravedlivější. Po formální stránce jsou pro pohádku typické pravidelně se opakující fráze a formule. Takovými nejtypičtějšími a nejznámějšími jsou „Bylo, nebylo jedno království.“, „Byl jednou jeden král.“, nebo „A žili spolu šťastně až do smrti.“. V příběhu se hojně vyskytují opakování společně s různými variantami či obměnami. Některé časové úseky, jako např. sto let, v pohádce trvají pocitově mnohem kratší dobu, než jak vnímáme, že nám ve skutečnosti ubíhají. Je to dané tím, že se v průběhu tohoto dlouhého období nic moc zásadního z pohledu čtenáře nestane. To, že je pohádka vymyšlená, není dítěti zatajováno.⁵

Jak už bylo zmíněno, v kouzelném světě pohádky panuje spravedlnost a bezstarostnost, děj je plný kouzelných a zázračných motivů. Příběh je smyšlený a věčný, není možné přesně určit, kdy a kde se odehrává. Ve většině případů vítězí dobro nad zlem. Často se v příběhu objevují magická čísla, jako například tři, sedm, devět, dvanáct anebo třináct. V průběhu děje dochází k jeho oddalování či opakování, a to prostřednictvím navazujících úkolů, čímž je umocněn kouzelný pocit z pohádky. Vystupují zde nadpřirozené bytosti jako víly, trpaslíci, čarodějnice nebo kouzelníci. Bývají v nich ale také kouzelné předměty, jejichž schopnosti a chování jsou přehnané a dítěti i dobře srozumitelné.⁶

1.3 Vznik pohádky

Pohádky se objevovaly už v předantických kulturách, kdy ale nebyly sbírány ani zaznamenávány. Důkazy o jejich existenci máme tedy pouze zprostředkované.⁷ První záznamy, které dokládají existenci pohádky, se objevily již ve 13. století v Egyptě. Nejstarší doloženou pohádkou je pohádka *O dvou bratřích*. Od prvopočátku mělo na vznik pohádky vliv mnoho literárních žánrů. Byly to biblické příběhy, legendy a mýty starého Řecka, ve

⁴ VLAŠÍN, Štěpán, ed. *Slovník literární teorie*. V Praze: Československý spisovatel, 1977. ISBN 22-062-77, s. 285.

⁵ MOCNÁ, Dagmar a Josef PETERKA. *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha: Paseka, 2004. ISBN 80-7185-669-X, s. 472-473.

⁶ Tamtéž.

⁷ Tamtéž, s. 474-475.

středověku měly na mládež vliv hlavně duchovní spisy, různé žaltáře, kancionály a příběhy ze života svatých. Lidská tvořivost přetvářela a obohacovala původní legendy ze života svatých a tyto varianty se mezi lidmi šířily. Kromě náboženských žánrů se objevovaly i žánry s dobrodružnou tematikou. V 16. až 17. století plnily zábavnou funkci především rytířské romány, které byly jak pro dospělé, tak pro děti. Oblibě se těšily i Ezopovy a Lafontainovy bajky. Objevovaly se také romanticko-fantastické texty, které se šířily v lidových nebo jarmarečních knihách.⁸ Snahu o umělecké zpracování pohádky můžeme vysledovat např. v Itálii v polovině 16. století ve sbírce renesančních novel *Libezné noci*, které vycházely z lidových a literárních pramenů. Dalším dílem byl *Pentametron*, který obsahuje 51 pohádek, které se odehrávají v pěti dnech.⁹ Významným byl také příliv indické a orientální kultury. Mezi nejvlivnější pohádky Orientu patřily pohádky Tisíce a jedné noci.¹⁰

Na našem území bychom první doklad o existenci pohádky našli ve 14. století. V první polovině 15. století se objevují předlohy některých pohádek, jako např. *Tři zlaté vlasy děda Vševěda*. Pro další vývoj dětské literatury bylo zásadní dílo Jana Amose Komenského. V roce 1658 vydal *Orbis sensualium pictus*, ve kterém upozornil na to, že je potřeba jazyk uzpůsobit dítěti. Významnou byla i *Didactica magna*, která napomohla k vývoji pedagogického myšlení. John Locke ve své tvorbě navazuje na Komenského a upozorňuje v *Myšlenkách o výchově* na význam četby uzpůsobené dětskému čtenáři. Díky tomu se ke konci 17. století objevují myšlenky a snahy o pochopení dětské psychologie společně s novými metodami a přístupy k dětem.¹¹

Navzdory snaze Jana Amose Komenského a Johna Locka vznikaly až do konce 18. století zejména slabikáře a čítanky, jejichž historie sahá až do dob před vznikem knihtisku. V této podobě, psané rukou, se ale objevovaly pouze v klášterních školách. Až díky knihtisku byly knihy dostupnější, protože náklady na jejich vydání byly menší. Hlavním obsahem slabikářů

⁸ GENČIOVÁ, Miroslava. *Literatura pro děti a mládež ve srovnávacím žánrovém pohledu*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1984. ISBN 14-326-84, s. 14-15.

⁹ ČENKOVÁ, Jana. *Vývoj literatury pro děti a mládež a její žánrové struktury: adaptace mýtů, pohádek a pověstí, autorská pohádka, poezie, próza a komiks pro děti a mládež*. Praha: Portál, 2006. ISBN 80-7367-095-X, s. 114-115.

¹⁰ URBANOVÁ, Svatava a Milena ROSOVÁ. *Žánry, osobnosti, díla: (historický vývoj žánrů české literatury pro mládež - antologie)*. Vyd. 3.(upr. a dopl.). Ostrava: Ostravská univerzita, 2002. ISBN 80-7042-604-7, s. 48-50.

¹¹ GENČIOVÁ, Miroslava. *Literatura pro děti a mládež ve srovnávacím žánrovém pohledu*, s. 14-15.

a čítanek byla poučení a důraz byl kladen na jejich mravnost. Rozšířily se encyklopedické sbírky, kromě nich ale také začala vznikat krátká převyprávění zábavných příběhů, pohádek a bajek, písní a folkloru obecně.¹²

K literatuře čistě vzdělávací, s výchovným a osvětovým charakterem, se pozvolna ve druhé polovině 18. století přidávaly texty určené původně dospělým. K takovým nejznámějším přepracování patřili Robinson Crusoe nebo Gulliverovy cesty.¹³

Pohádkové motivy se tedy do konce 18. století promítaly převážně do jiných žánrů. Náměty z těchto pohádek následně posloužily i českým autorům, Boženě Němcové a Karlu Jaromíru Erbenovi.¹⁴

Ve čtyřicátých letech 19. století vznikaly první sbírky lidové slovesnosti na Moravě. Významnými osobnostmi, které se folklórní literatuře na Moravě věnovaly, byli František Sušil a Matěj Mikšíček. Cenné byly rovněž pohádky a pověsti zpracované Benešem Metodem Kuldou, měly výchovný a moralizující charakter. V sedmdesátých letech vydal sbírku literární spolek Slavia.¹⁵ Na sklonku 19. století se o výzkum pohádek a jejich schraňování zasloužili Jiří Polívka a Václav Tille. K posledním sběratelům pohádek patřili Štěpán Kubín, Jaromír Jech anebo Jiří Horák, ti čerpali z folklorního dědictví a obohatili ho o vlastní invenci. Horák psal odborné studie o lidové literatuře, na Moravě se tomu věnoval František Lazecký.¹⁶

1.3.1 Teorie vzniku pohádky

První teorií, která vysvětluje vznik pohádek, je teorie mytologická. Bratři Grimmové se intenzivně věnovali vědeckému rozboru německé literatury, jazyka a mytologie. Později se

¹² GENČIOVÁ, Miroslava. *Literatura pro děti a mládež ve srovnávacím žánrovém pohledu*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1984. ISBN 14-326-84, s. 14-15.

¹³ Tamtéž.

¹⁴ ČEŇKOVÁ, Jana. *Vývoj literatury pro děti a mládež a její žánrové struktury: adaptace mýtů, pohádek a pověstí, autorská pohádka, poezie, próza a komiks pro děti a mládež*. Praha: Portál, 2006. ISBN 80-7367-095-X, s. 114-115.

¹⁵ Tamtéž, s. 118-119.

¹⁶ Tamtéž, s. 119-122.

dostali i k odbornému zkoumání pohádek, jejichž původ spatřovali v indoevropských mýtech. U nás v souladu s touto teorií pracoval například Karel Jaromír Erben.¹⁷

Druhou teorií zabývající se vznikem pohádky je teorie antropologická, která za zdroj dějové linie a postav považuje primitivní náboženské rituály. Oporu pro tuto teorii můžeme najít ve studiích primitivních národů.¹⁸

Třetí teorií je teorie migrační, která vysvětluje původ pohádky v jejím putování z místa na místo a následném uzpůsobení specifickým podmínkám dané oblasti. Za pohádkovou pravlast je považována Indie.¹⁹

Poslední teorií je teorie historicko-geografická, která pochází z Finska a vznikla na přelomu 19. a 20. století. Tato teorie zkoumá původ každé pohádky a následně to, jakým způsobem se šířila. Kromě Indie je nově za pohádkovou pravlast považovaný i Egypt, dále oblasti, které obývali Keltové, případně arabské státy. Na šíření měly mít vliv například křížové výpravy.²⁰

1.4 Typy pohádek

Pohádky můžeme třídit podle různých hledisek. Pro účely práce jsem zvolila rozdělení podle jejich obsahu a podle autora.

1.4.1 Dělení pohádek podle jejich obsahu

Nejprve se budu věnovat obsahovému hledisku. Za nejstarší pohádky lze považovat tzv. pohádky zvířecí. V nich zvířata, stromy, člověk i kámen mají duši a jsou cítícími bytostmi. Odpovídá to myšlení prvních lidí, kteří byli na přírodě závislí a obdobnými představami si vysvětlovali fungování přírody. Zvířecí pohádky mají mnoho různých podob. V některých pohádkách se objevují zvířata, která mají své veškeré původní vlastnosti a navrch umí mluvit. V jiných figurují zvířata jako pomocníci lidí. Kromě mluvení dokáží navíc kouzlit. Z tohoto typu se později vyvinula pohádka kouzelná. Jednou z variant zvířecí pohádky je pohádka připomínající bajku, zvířata v ní přejímají vlastnosti lidí. Další je didaktická zvířecí

¹⁷ ČEŇKOVÁ, Jana. *Vývoj literatury pro děti a mládež a její žánrové struktury: adaptace mýtů, pohádek a pověstí, autorská pohádka, poezie, próza a komiks pro děti a mládež*. Praha: Portál, 2006. ISBN 80-7367-095-X, s. 108-109.

¹⁸ Tamtéž.

¹⁹ Tamtéž.

²⁰ Tamtéž.

pohádka, pro kterou je příznačné ponaučení a objevuje se v ní trest za neposlušnost. Tyto pohádky směřovaly k tomu, aby se děti naučily samostatnému jednání, aby uměly rozpoznat hrozící nebezpečí, dokázaly se vlastním uvažováním zachránit před možnými riziky a celkově se tak připravily na další život.²¹

O něco mladší je pohádka kumulativní. Určité momenty a pasáže se v ději několikrát opakují a díky tomu si je dítě dokáže snadno zapamatovat. Velmi známá je pohádka O velké řepě a O Koblížkovi.²²

Později se vyvinula pohádka kouzelná. Pro ni je typická fantastičnost, přenášení lidských vlastností na jiné bytosti, zvířata, rostliny nebo věci. Postavy lze snadno rozdělit na ty výhradně kladné a záporné, protože jsou vykresleny černobíle. V ději se dá snadno zorientovat, je dynamický, umělecky zpracovaný, příznačná je pro něj magie s fantazií, je inspirovaný sny a vede k dobrému konci.²³

Novelistická pohádka vzniká později než pohádka kouzelná. Zastoupena je v ní více reálná složka. Lépe ilustruje skutečný život lidí. Je určena dětem školního věku. Dále se vyvíjely pohádky anekdotická a žertovná, které si dělají legraci například z lidských neřestí. Pověrečná pohádka vypráví o setkání s nějakou nadpřirozenou postavou.²⁴

1.4.2 Dělení pohádek podle jejich autora

Co se týče dělení pohádek podle autora, můžeme pohádky rozdělit na pohádky s původem v ústní lidové slovesnosti, kde autorství nelze připsat nikomu konkrétnímu, dále na pohádky lidové, ale s jistou autorskou invencí, která byla typická pro „sběratele“ pohádek, a nakonec pohádky autorské, neboli umělé. Dělení pohádek podle autorů jsou věnované následující kapitoly.

1.5 Lidová slovesnost

Počátky slovesného projevu jsou úzce spjaté s prvotním vztahem člověka k přírodě a jeho postupnou závislostí na ní. Pravěký člověk sledoval přírodní zákonitosti a všímal si

²¹ GENČIOVÁ, Miroslava. *Literatura pro děti a mládež ve srovnávacím žánrovém pohledu*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1984. ISBN 14-326-84, s. 24-25.

²² Tamtéž.

²³ Tamtéž.

²⁴ Tamtéž.

rozmanitých jevů v přírodě probíhajících. Svá pozorování a poznatky měl potřebu reflektovat a vysvětlovat si je. Společně s tím vznikaly první magické rituály, obřady nebo zaklínadla, které člověk utvářel v domnění, že si tím k sobě nakloní přírodu a bude v její přízni. Účinek rituálů byl umocňován a doprovázen zejména specifickým rytmem a melodií. S postupným rozvojem zemědělství a nástrojů se prohlubovala závislost člověka na přírodě, na počasí a přírodních podmínkách, což vedlo k tomu, že se i slovesnost rozvíjela, a to zejména směrem k pranostikám a příslovím.²⁵

Zásadní změnou v životě člověka a ve způsobu vnímání jeho okolního prostředí, byly víra a mýtický výklad světa. S těmito myšlenkami byla spojena víra člověka v božstva a vznik prvních náboženství, která lidem napomáhala k vysvětlení jejich existence a původu mnoha přírodních zákonitostí. V lidové slovesnosti se to promítlo tak, že se zrodily první báje, pověsti a mýty, které postupem času vedly až k samotné pohádce.²⁶

Lidová slovesnost tedy existovala i bez znalosti písma a byla odrazem životních zkušeností člověka, jeho názorů, představ, toho, co zažil, promítly se do ní také myšlenky lidí, jejich pocity a zbožná přání. Z lidové slovesnosti je současně evidentní to, jak lidé žili, jaké ctili hodnoty a jaká byla jejich etika a filozofie. Jelikož za jejím vznikem stáli v tehdejší době známí autoři a interpreti, neuváděla se u děl jejich jména. Proto dnes považujeme většinu z nich za anonymní tvorbu. Pro lidovou slovesnost není charakteristická pouze ona anonymita, ale také snadná zapamatovatelnost, šíření ústním podáním a variabilita její formy a obsahu – každý, kdo slyšel nějaký příběh a předal ho dál, byl vlastně spoluautorem. Málokomu se totiž povedlo zachovat přesný obsah toho, co slyšel.²⁷

Lidová slovesnost byla typická zejména pro nižší vrstvy obyvatelstva a šířil ji zejména na venkově prostý lid. Vyšší vrstvy, kam spadalo zejména měšťanstvo, šlechta a duchovenstvo, disponovaly písemnictvím a literaturou a měly nadosah lepší vzdělání. Literatura se, na rozdíl od ústní lidové slovesnosti, šířila prostřednictvím nepřímé komunikace a zprostředkovaně, tedy písmem. Právě písemná podoba děl se od 19. století dostávala ve formě knih více i mezi prostý lid a tím rostla úroveň a gramotnost obyvatelstva. Literatura

²⁵ TOMAN, Jaroslav. *Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury: Určeno pro studenty učitelství 1.stupně ZŠ*. České Budějovice: Jihočeská univerzita, 1992. ISBN 80-7040-055-2., s. 15.

²⁶ Tamtéž.

²⁷ Tamtéž, s. 15-16.

převyšovala lidovou slovesnost a stala se postupně hlavním médiem, ústní podání děl bylo postupně na ústupu.²⁸

1.6 Lidová pohádka

Lidová pohádka je žánr, který se objevoval a objevuje mezi lidmi, a to vyprávěním na venkově i ve městě. Pohádky byly nejprve součástí ústní lidové slovesnosti a jako takové musely být z počátku snadno zapamatovatelné. Měly tedy poměrně malý rozsah, jejich děj byl přehledný, charaktery postav byly jednoznačné, mnohé jejich části se opakovaly, docházelo v nich k obměnám a gradaci motivů, jejich autoři či interpreti používali ustálené formule a jazykové prostředky.²⁹ K jejich ukotvení v literatuře přispívali autoři zejména v 19. století. K příběhům, které slyšeli, měli dva přístupy. Ten první byl klasickou adaptací lidové pohádky, kdy byla respektována specifika ústní lidové slovesnosti. Tento způsob ctil například Karel Jaromír Erben nebo Jindřich Šimon Baar. Druhým způsobem byly autorské adaptace lidových pohádek, kde prvky ústní lidové slovesnosti byly jen inspirací a převládala autorská invence spisovatele či spisovatelky. Mezi takové autory u nás patřili zejména Božena Němcová, která tvořila obrazy z venkovského života, František Hrubín, nebo Jan Drda.³⁰

Lidová pohádka původně vznikala jako příběh pro dospělé, až později vznikala s cílem působit na dětské čtenáře.³¹

1.7 Autorská pohádka

Za autorskou pohádkou stojí konkrétní autoři, kteří používají reálné a aktuální prvky ve své tvorbě. Kromě toho bývá v takové pohádce zřejmější časoprostor příběhu a objevují se

²⁸ SIROVÁTKA, Oldřich. *Česká pohádka a pověst v lidové tradici a dětské literatuře*. Brno: Ústav pro etnografii a folkloristiku AV ČR, 1998, 183 s. ISBN 80-85010-06-2, s. 15-16.

²⁹ TOMAN, Jaroslav. *Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury: Určeno pro studenty učitelství 1.stupně ZŠ*. České Budějovice: Jihočeská univerzita, 1992. ISBN 80-7040-055-2., s. 16.

³⁰ ČEŇKOVÁ, Jana. *Vývoj literatury pro děti a mládež a její žánrové struktury: adaptace mýtů, pohádek a pověstí, autorská pohádka, poezie, próza a komiks pro děti a mládež*. Praha: Portál, 2006. ISBN 80-7367-095-X, s. 113-114.

³¹ MOCNÁ, Dagmar a Josef PETERKA. *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha: Paseka, 2004. ISBN 80-7185-669-X, s. 473

v něm více humorné, hravé, lyrické anebo filozofické prvky. Lidová tradice je přehodnocena a stává se jen okrajovou záležitostí.³²

Autorská pohádka vznikla později než pohádka lidová. Je v ní obsažena složka fantazijní, ale současně, oproti lidové pohádce, je v ní více zastoupena složka skutečná a reálná. Také magické prvky se staly v autorské pohádce součástí reality.

Autorská pohádka je umělým příběhem, který se vyznačuje pohádkovými rysy, zejména kouzelnými prvky. Takový text bývá zpravidla určený dětem. Její vznik souvisí s romantismem, kdy vzrostl zájem o folklor.³³ Pro umělou pohádku je typický široký záběr z hlediska námětů i tvůrčích postupů, které další autoři dále rozvíjeli. Za zakladatele tohoto typu pohádky je považován Hans Christian Andersen, který propojil ústní lidovou slovesnost s vlastními zážitky a také sociálními problémy své doby. Věnoval se lidským nešvarům a kladl důraz na křesťanské hodnoty. Psal poměrně složité příběhy na to, že byly určené dětem. Pointu proto někdy čtenář doopravdy pochopí až v dospělém věku. Na tuto tendenci navázal i Oscar Wilde. Dalším významným autorem umělé pohádky byl Alan Alexander Milne, autor Medvídky Pú, případně Lewis Carroll, který v Alence v říši divů nechává ožít běžné věci, zvířata jsou vykreslena hodně do podoby lidí, pohrává si s matematickou logikou a kombinuje ji se sny. S panáčkem jménem Pinocchio přišel na sklonku 19. století Carlo Collodi, jehož prostřednictvím reagoval na politickou situaci v Itálii. V tomto příběhu je tematizovaná jinakost jako možný handicap a hledání sebe sama v přerodu Pinocchia v člověka.³⁴

Ve 20. století se vytrácel pedagogický a moralistický význam autorské pohádky, zásadní byl rozdíl mezi dobrem a zlem, prolínal se reálný svět se světem pohádkovým nebo fantazijním. Příkladem takového příběhu je *Mary Poppins* od Pamelý Lyndon Traversové, která hlavní hrdince příběhu vetkla nadpřirozené a neuvěřitelné schopnosti, o kterých čtenáři sní a které se stávají skutečností. Něco společného má tento příběh s *Pipi dlouhou punčochou* od Astrid

³² CHALOUPKA, Otakar a Jaroslav VORÁČEK. *Kontury české literatury pro děti a mládež: od začátku 19. století po současnost*. 2., rozš. vyd. Praha: Albatros, 1984. ISBN (Váz.), s. 278.

³³ ČENKOVÁ, Jana. *Vývoj literatury pro děti a mládež a její žánrové struktury: adaptace mýtů, pohádek a pověstí, autorská pohádka, poezie, próza a komiks pro děti a mládež*. Praha: Portál, 2006. ISBN 80-7367-095-X, s. 127-130.

³⁴ Tamtéž, s. 132.

Lindgrenové. Mezi další významné autory patří Michael Ende, John Roald Reuel Tolkien, Joanne Kathleen Rowlingová a Roald Dahl.

Vývoj autorské pohádky na našem území nekorespondoval s vývojem v zahraničí. Mezi zakladatele u nás patřila Eliška Krásnohorská. Ta pracovala s lidovou slovesností, tvořila úplně nové pohádky ve folklorním stylu a do své tvorby vkládala i témata, která byla aktuální a vycházela ze skutečného života. Mezi postavami se objevovaly předměty denní potřeby a zvířata. Autorka také používala moralistní motivy. Dalším známým dílem, které řadíme mezi umělou pohádku, jsou Karafiátovi Broučci. Autor zde pracuje s dětským světem, který je umístěn do světa broučků.³⁵

Významný vývoj umělé pohádky na našem území proběhl ve 20. až 30. letech minulého století. Začaly se objevovat pohádky se sociální a zvířecí tematikou, pohádky měly větší rozsah. V meziválečném období vznikala významná tvorba Karla Čapka. Ten nabízí přítomnost magie a kouzel všude okolo nás. Důležitá tvorba byla také ta od Jiřího Mahena a Jiřího Wolkra. Druhý jmenovaný se zabýval sociálními tématy. Povídaní o pejskovi a kočičce od Josefa Čapka znázorňuje dětský svět prostřednictvím zvířat. S novým typem pohádky přišel Josef Lada, který klasické známé pohádkové motivy obracel a měnil všem známé tradiční situace. Ondřej Sekora ve své tvorbě vykresluje přesné charakterové vlastnosti a typy lidí opět ve zvířecích postavách, pohádky mívají i naučnou funkci, jelikož seznamují čtenáře s životem hmyzu. Dalšími známými autory umělých pohádek jsou Karel Poláček, Vladimír Vančura, Jan Drda, Václav Čtvrtek, Karel Šiktanc, František Hrubín nebo Jan Werich. Jan Werich kombinuje politické narážky s folklorními prvky. V šedesátých letech minulého století vnukl Václav Čtvrtek život Rumcajsovi, ve svých pohádkách se inspiroval skutečnými událostmi a místy. Ve druhé polovině 20. století se v pohádkách objevují prvky z jiných žánrů, například science-fiction, fantasy nebo dobrodružné prózy. Pohádky se dostávaly postupně i na televizní obrazovky.³⁶

³⁵ ČEŇKOVÁ, Jana. *Vývoj literatury pro děti a mládež a její žánrové struktury: adaptace mýtů, pohádek a pověstí, autorská pohádka, poezie, próza a komiks pro děti a mládež*. Praha: Portál, 2006. ISBN 80-7367-095-X, s. 136.

³⁶ Tamtéž, s. 138-143.

2 Dítě a pohádka

Druhá kapitola se s ohledem na zaměření předkládané diplomové práce zabývá dětmi, kterým jsou pohádky adresované. Je zažité, že se dětem od malička čtou pohádky a má se za to, že je to pro ně dobré. Proč tomu tak ale je? A předávají pohádky dětem pouze to dobré poselství? Pozornost v následujících podkapitolách je věnovaná zejména výchově dětí, vlivu pohádky na děti a přítomnosti zla v pohádkách.

2.1 Výchova a proměna pohledu na osobnost dítěte

To, že se vyvíjela literatura pro děti a mládež, diskutoval se význam a kvalita pohádky, bylo jednoznačně ovlivněno tím, jak byla nastavená společnost té doby, které události ji formovaly a jaké byly kladeny požadavky na výchovu a vzdělání nové generace.

Středověké vzdělávání a výchova se vyznačovaly tím, že se v něm uplatňovaly tvrdé tresty a vyžadováno bylo pamětní učení. Výchova chlapců se soustředila na to, aby se z nich stali rytíři. Kromě rytířství se vyučovalo hlavně náboženství, proto v té době existovaly zejména církevní školy. Tomu odpovídal také obsah vzdělávání, který byl tvořen z velké části náboženstvím a sedmerem svobodných umění. Až s pozdním středověkem se objevovaly školy městské. Tyto školy se nově soustředily i na praktické vyučování, např. rukodělné práce nebo zemědělství.³⁷

S nástupem renesance se začalo rozvíjet hospodářství, vznikaly první manufaktury a na vzestupu byl i obchod. Kromě hospodářství se dařilo i dalším odvětvím a oborům. Realizovaly se objevné výpravy, úspěch zažívali i vědci v přírodních vědách a vznikaly nové filozofické směry. Docházelo ke značnému kulturnímu rozvoji. Změny probíhaly i na úrovni pedagogiky. Typická byla snaha o všestranný rozvoj člověka a pozornost se obracela zpátky k antickým ideálům. S tím souvisel i nový přístup k výchově člověka.³⁸ Hesla, která byla spojena s renesancí, by se dala shrnout asi do následujících pojmů: umění, vzdělanost, víra

³⁷ JÚVA, Vladimír a Vladimír JÚVA. *Stručné dějiny pedagogiky*. Brno: Paido, 1997. ISBN 80-85931-43-5, s. 12.

³⁸ JÚVA, Vladimír a Vladimír JÚVA. *Stručné dějiny pedagogiky*. Brno: Paido, 1997. ISBN 80-85931-43-5, s. 13.

v rozumové poznání, zkušenost, příroda, astronomie, smysl, rozum, poznání, harmonie a řád.³⁹

Ve výchově byl kladen důraz na rozvoj těla i ducha. Silná kritika se vznesla nad předchozí přístupy a postupy, největší problém spatřovali filozofové zejména v memorování. Objevila se myšlenka na všeobecnou školní docházku pro chlapce i děvčata. Desiderius Erasmus z Rotterdamu požadoval mj. nové formy a metody vyučování. Výuka podle něj měla být zábavná, zajímavá a přístupná. Michel de Montaigne chtěl více rozvíjet žákův úsudek a vést ho více k samostatnosti. Učení názorností mělo převládat nad paměťovým učením. Žáci se ideálně měli sami rozhodovat a zabývat se tím, kde je vlastně pravda. Z těchto myšlenek později vycházeli myslitelé jako Bacon, Locke nebo Rousseau.⁴⁰

Nejen na našem území ovlivnil pedagogické myšlení Jan Amos Komenský. Ve spise *Velká didaktika* se zabývá cíli výchovy, obsahem vzdělávání a organizační strukturou školství na všech úrovních. *Informatorium školy mateřské* přibližuje matkám, jakým způsobem připravit děti na školní docházku. Podle Komenského bylo zásadní vést člověka k věčnému životu. To mělo tři fáze – poznání sebe a světa, ovládnutí sebe a povznesení se k Bohu. S tím souvisely i tři výchovy – věda a umění, mravní výchova a výchova náboženská. Komenský prosazoval demokratismus. Všichni se podle něj měli rozvíjet všestranně.⁴¹ Náprava společnosti a lidstva, nalezení řádu a pravdy byly podle něj výchovou a vzděláním.⁴²

Zásadní vliv na pojetí výchovy dítěte měly i jiné faktory. Německo bylo po třicetileté válce roztržštěné na menší samosprávy a ve výchově docházelo k naplňování křesťanských idejí. Filantropismus vzešel v Německu z Rousseauových ideálů. Podstatnou roli hrála příprava jedinců na život a budování jejich tělesné zdatnosti.⁴³ Významnou osobností německé filozofie byl také Immanuel Kant, který, stejně jako Jan Amos Komenský, patřil mezi pedagogické optimisty. Věřil, že se člověk stává člověkem díky výchově.⁴⁴

³⁹ KASPER, Tomáš a Dana KASPEROVÁ. *Dějiny pedagogiky*. Praha: Grada, 2008. Pedagogika. ISBN 978-80-247-2429-4, s. 15-16.

⁴⁰ JŮVA, Vladimír a Vladimír JŮVA. *Stručné dějiny pedagogiky*. Brno: Paido, 1997. ISBN 80-85931-43-5, s. 14.

⁴¹ Tamtéž, s. 17-18.

⁴² KASPER, Tomáš a Dana KASPEROVÁ. *Dějiny pedagogiky*, s. 11-12.

⁴³ JŮVA, Vladimír a Vladimír JŮVA. *Stručné dějiny pedagogiky*, s. 24-25.

⁴⁴ Tamtéž, s. 26.

Pro osvíceného francouzského filozofa Rousseaua byla klíčová výchova přirozená a svobodná, která byla v souladu s věkovými zvláštnostmi dítěte. Hlavní měla být láska ke svobodě. Přístup měl být citlivý a k dítěti laskavý. Tyto nové ideály měly dopad na evropské myšlení. Rousseau vyzdvihoval význam osobní zkušenosti, poznání i rozvoj smyslového vnímání.⁴⁵ Napsal *Emil čili o výchově*, kde hlavní postava Emil vyrůstá mimo civilizaci, v přírodě. Takový člověk je Rousseauem nazýván přirozeným. Výchova by se měla orientovat na potřeby dítěte a přizpůsobit se jim.⁴⁶ Sám Rousseau utekl ve svých šestnácti letech ze svého domova a až do třiceti let neměl stálé zaměstnání. Vycházel z přesvědčení, že lidé jsou v jádru dobří, když nejsou zkažení civilizací. Návratem k přírodě nacházel pro člověka svobodu.⁴⁷ V Anglii byly významné úvahy filozofa Johna Locka. Ten se rovněž zabýval výchovou a řádem ve vztahu k dítěti a zasazoval se o jeho polidštění. Vzdělání a výchova měly být smyslem společnosti, k dítěti by se měla chovat úcta a na zřeteli by měli mít lidé práva dítěte. Výchova by se měla obejít bez tvrdých trestů. Pěstovaná by měla být zejména morálka, vyžadována by měla být důslednost, autorita a morální výchova.

V 19. století se Evropa proměňuje z ekonomického, sociálního i politického hlediska. Rozvíjel se intenzivně obchod, průmysl i podnikání. S tím souvisejí i nové požadavky na výchovu a vzdělání. Na myšlenky Rousseaua navázal Johann Heinrich Pestalozzi. Rozvíjel zejména žákovy schopnosti a ne osvojování poznatků. Od Komenského přebíral vyučování založené na názornosti. V tu samou chvíli se rozvíjí německá pedagogika, kterou zastupovali Herbart, Fröbel a Diesterweg. Hebartova pedagogika je založena zejména na etice, která napomáhá vytyčit výchovné cíle, a na psychologii. Kritizoval nedostatek svobody na školách, mnoho žáků ve třídě, nemožnost výchovného působení, nerespektování individuálních potřeb žáků. Fröbel prosazoval hru jako výchovný prostředek, zabýval se metodikou předškolní výchovy. Diesterweg psal o moderním pojetí výuky a zabýval se vyučovacími procesy a principy, jednalo se mu zejména o podpoření aktivity a tvořivosti.

⁴⁵ JŮVA, Vladimír a Vladimír JŮVA. *Stručné dějiny pedagogiky*, s. 22-23.

⁴⁶ KASPER, Tomáš a Dana KASPEROVÁ. *Dějiny pedagogiky*. Praha: Grada, 2008. Pedagogika. ISBN 978-80-247-2429-4, s. 63.

⁴⁷ BALAJKA, Bohuš. *Přehledné dějiny literatury*. 2., upr. vyd. Praha: SPN, 1992. Maják (Státní pedagogické nakladatelství). ISBN 80-04-25316-4, s. 97.

Ve dvacátém století se opět značně reformují pedagogické směry, které se orientují zejména pedocentricky. V té době vzniká velké množství alternativních škol i přístupů.⁴⁸

2.2 Význam pohádky u dětí

Literatura je nejdůležitějším komunikačním médiem. Je z médií nestarší, nejobsažnější a je významným zdrojem myšlení a představivosti. Literatura nám pomáhá v tom, že se dokážeme lépe vyrovnat s rozličnými problémy, poskytuje nám informace, zábavu a poučení. Zprostředkuje nám dobrodružství, rozvíjí nás, neboť se musíme naučit číst a rozumět napsanému. Pro literaturu je charakteristické strukturované vyprávění, přispívá k rozvoji emocionality a odpovídá symbolickému myšlení dětské psychiky. Pozornost dítěte si získávají věci nové, nečekané, dosud nepoznané, do jisté míry rozptylující a hlavně citové.⁴⁹

Literatura pro děti a mládež je určena věkové kategorii mezi 3. až 15. rokem života a je mentálně blízká mladým čtenářům. Prioritou dětské literatury je její estetická hodnota. Další funkcí dětské literatury a literatury pro mládež je funkce socializační, která rozvíjí schopnost umět být sám sebou a současně vycházet a žít s druhými. Kromě této funkce může mít i vzdělávací, popř. imaginativní funkci.⁵⁰

Mezi 3. až 6. rokem převládají říkadla, leporela, jednoduché pohádky a vyprávění. Od 6. roku do 10. roku mají dominantní zastoupení právě pohádky, pověsti, verše s pointou, komiksy, příběhy se zvířaty a historická témata. Ve starším věku převládají dívčí romány s dobrodružnou literaturou.⁵¹

Pohádky, které jsou příznačné pro věkovou skupinu mezi 6. až 10. rokem, jsou uzpůsobené specifickému uvažování a prožívání dětí a zaujímají velmi důležité místo ve vývoji dítěte. Zvláště důležité je jejich živé vyprávění nebo alespoň předčítání, kterým vzniká další kontakt dítěte s rodičem či jiným dospělým a buduje se jejich oboustranná důvěra a vzájemnost. Dítě potřebuje lásku, budovat vztah s rodiči a sourozenci, utvářet si důvěru ve skutečný svět.

⁴⁸ JŮVA, Vladimír a Vladimír JŮVA. *Stručné dějiny pedagogiky*. Brno: Paido, 1997. ISBN 80-85931-43-5, s. 37.

⁴⁹ ČERNOUŠEK, Michal. *Děti a svět pohádek: kouzlo vyprávěného slova*. Praha: Portál, 2019. ISBN 978-80-262-1434-2, s. 14.

⁵⁰ CHALOUPKA, Otakar a Jaroslav VORÁČEK. *Kontury české literatury pro děti a mládež: od začátku 19. století po současnost*. 2., rozš. vyd. Praha: Albatros, 1984. ISBN (Váz.), s. 275-277.

⁵¹ Tamtéž.

Významnou součástí vývoje je i odpozorování fungování mezilidských vztahů, zvládnání pocitu strachu, hledání smyslu života. Nejen tou skutečnou fyzickou, ale i tou duchovní stravou musí být dítě živé. Bez pohádkových příběhů by se z dětí rodili jedinci zakrnělí, bez psychické pohody a se silným pocitem nejistoty.⁵² Děti chápou svět v docela jiných dimenzích než dospělí. Pohádkový zjednodušený a srozumitelný děj, ve kterém se uplatňuje pravidlo vítězství dobra nad zlem, pomáhá dítěti ten reálný svět postupně přiblížit. Kromě vítězství dobra nad zlem je důležité i to, že jsou dobré postavy jednoznačně rozeznatelné od těch zlých. Pohádky mají zřejmou strukturu a řád a jako takové vyvolávají v dítěti pocit jistoty i bezpečí, dítě nemá problém se v příběhu zorientovat. Tím, že pomáhají dětem porozumět reálnému světu, je jejich prostřednictvím uspokojena celá řada potřeb.⁵³

Pohádka dětem pomáhá ve třech rovinách: psychoterapeutické, relaxační a výchovně-psychologické. Pokud dítě pohádku poslouchá, trénuje schopnost koncentrace a trpělivosti, utváří si návyky spojené s nasloucháním a přemýšlí nad dějem. Může předvídat nebo si představovat jednotlivé postavy. Dítě v pohádce vnímá hrdiny, kteří mu pomáhají zvládat nástrahy reálného života.⁵⁴ Pohádky vyvolávají pocit radosti a umožňují dítěti zažít pocity hrdiny, se kterým se může ztotožnit. Šťastný konec a vítězství hrdiny je tak zároveň úspěchem i dítěte. Svět, ve kterém se odehrává příběh pohádky, je v souladu s vysněným světem hrdiny. Pokud se potýká s potížemi, pomohou mu kouzla, která dokáží vyvolat náhlou změnu skutečnosti. Například pohádka *O Popelce* může dát dítěti naději, že i v případě nepříznivého rodinného zázemí a šikany ze strany matky i sester, může, pokud se svému osudu postaví a jde za svým snem, pílí a usilovnou prací dosáhnout slibné „kariéry“ a úspěšného života.⁵⁵ Schopnost dítěte číst pohádky má vliv i na jeho učení. Důležitou součástí osobnosti je nevědomí, které, stejně jako vědomí, ovlivňuje lidské chování. Pokud není obsah nevědomí včas rozpoznán a je potlačen, může tím být osobnost pokřivená a vědomá mysl nedokáže tyto projevy potlačit. Myšlenky musejí být snesitelné, pokud jsou

⁵² ČERNOUŠEK, Michal. *Děti a svět pohádek: kouzlo vyprávěného slova*. Praha: Portál, 2019. ISBN 978-80-262-1434-2, s. 8-12.

⁵³ Tamtéž.

⁵⁴ *Proč jsou pohádky pro děti důležité?* [online]. [cit. 2022-07-11]. Dostupné z: <https://www.detskepomucky.cz/blog/proc-jsou-pohadky-pro-deti-dulezite/>

⁵⁵ WUNDERER, Rolf. *Führung und Zusammenarbeit in Märchen und Arbeitswelten*. Wiesbaden: Springer Fachmedien Wiesbaden, 2018, 1 online resource (XVII, 226 S. 33 Abb., 29 Abb. in Farbe.) . ISBN 3-658-18167-2. Dostupné z: doi:10.1007/978-3-658-18167-3, s. 4.

příliš negativní, mají dopad na okolí. V případě, že mají děti možnost promítat svoje myšlenky do pohádkových příběhů, může to mít pozitivní vliv na lidské chování.⁵⁶

Kromě toho, že se dítě prostřednictvím pohádek učí, jak funguje reálný svět, jaká v něm platí pravidla a sleduje různé vzorce chování, rozšiřuje si prostřednictvím pohádky slovní zásobu a vnímá chronologickou posloupnost děje. Tím, že jsou pohádky známé a v mnoha obdobích se opakují, jsou lehce zapamatovatelné a tedy i jejich poselství utkví v paměti snadno a na dlouho. Pohádky podporují kreativitu a zvědavost u dětí.⁵⁷ Způsob myšlení dítěte odpovídá pohádce: neživým věcem dítě dokáže vdechnout život, připisuje jim totéž, co živým osobám, stejně tak i zvířatům. Dítě si je vědomé toho, že pohádkový svět je svět fiktivní a nereálný, přesto si v něm nachází pro sebe důležité momenty. Kdysi dávno, před mnoha lety, člověk obdobně jako dítě nerozuměl světu. Zákony přírody pro něj byly velkou neznámou, a tak si vytvářel vlastní teorie a báje, aby si to, co ho obklopovalo, nějak vysvětlil.⁵⁸

Pohádka má i terapeutický význam. Reaguje na možná traumata, která mohou děti prožívat, když nerozumí dospělým. Bývá vodítkem v orientaci při citových problémech. Přispívá k optimistickému vidění světa a oslovuje citovou sféru dítěte, jeho něhu, případně i erotickou výchovu, a to například při políbení hrdinů. Proti úzkostem pomáhá zejména to, když v pohádce překonávají hrdinové děsivé situace. Uklidňující je pro dítě i představa sudičky nad ním bdící.

Dítě díky pohádce snáze objevuje sebe samé a zjišťuje, kým by chtělo být. Díky tomu, že si je dítě vědomé toho, že je pohádka smyšlená, tak se občas bojí i rádo. Ví totiž, že po strachu a obavách následně přijde vysvobození a úleva. Prožívá ohrožení, stres a nebezpečí v bezpečí domova, prostřednictvím hrdiny, aniž by se samo cítilo ohrožené. Opakováním takových pohádek vzniká pocit trvalého klidu. Právě tohoto jevu se intenzivně využívá v

⁵⁶ HIGH, Helen. *Why Can't I Help This Child to Learn?: Understanding Emotional Barriers to Learning*. Milton: Routledge, 2011, 1 online resource (167 p.). ISBN 1-78049-979-5. Dostupné z: doi:10.4324/9780429485015, s. 40-41.

⁵⁷ WUNDERER, Rolf. *Führung und Zusammenarbeit in Märchen und Arbeitswelten*. Wiesbaden: Springer Fachmedien Wiesbaden, 2018, 1 online resource (XVII, 226 S. 33 Abb., 29 Abb. in Farbe.) . ISBN 3-658-18167-2. Dostupné z: doi:10.1007/978-3-658-18167-3, s. 2.

⁵⁸ MOLICKA, Maria. *Příběhy, které léčí*. Praha: Portál, 2007. ISBN 978-80-7367-203-4, s. 19.

terapii. Pohádka přináší vnímavost vůči zlu, bolesti a nespravedlnosti, dodává oporu, pocit síly a naděje.⁵⁹

2.3 Zlo v pohádkách

Jak již bylo zmíněno, děti se díky pohádce průběžně seznamují s problémy reálného světa. Současně přichází poučení o možných řešeních a důsledcích jednotlivých kroků. K tomu je nezbytná přítomnost dobra a zla. Nejde o encyklopedické poznatky, ale o informace a poznání jiného druhu. Dítě se seznamuje s hodnotami, významem mezilidských interakcí, etikou a mravností. Pohádky představují specifický druh vzdělávání.⁶⁰

Dobro a zlo jsou pro děti abstraktními pojmy, kterým ještě nerozumí natolik, aby jim dokázaly porozumět nebo je dokonce dokázaly vysvětlit. Nemá cenu vysvětlovat dětem, že dobro vypadá takhle a zlo zase takhle. Je potřeba oba pojmy prezentovat prostřednictvím konkrétních příběhů a čitelných postav. Pohádka vykládá různé životní problémy. Používá jasné symboly, obrazy a jednoznačné černobílé jednání a postoje postav.

Za zlem v pohádce stojí zpravidla tradiční záporné postavy jako například čert, pekelník, drak nebo čarodějnice a projevy jejich chování. Zlo v pohádce slaví zpravidla nejprve velký triumf a dobro má namále, nakonec se ale karta zpravidla obrátí v prospěch a konečné vítězství dobra a potrestání zla. Se zlem se dětský čtenář neztotožňuje proto, že by rozpoznal špatné chování, ale proto, že se spíše ztotožní s hrdinou, který musí překonávat překážky a plnit složité úkoly. Pro dítě je proto atraktivnější ve většině případů kladný hrdina, protože je přímočarý, snadno dešifrovatelný a není nijak komplikovaný. Až tímto ztotožněním se s ním dochází ke zvnitřnění mravního poselství pohádky a formují se kýžené vlastnosti a charakter dítěte. Naproti tomu zlé postavy a jejich počínání bývá vykresleno složitě a pro dítě není tak dobře čitelné. Proto se s ním zpravidla neztotožní. Zlo a špatné vlastnosti vs. dobro a dobří, kladní hrdinové napomáhají dítěti porozumět díky jejich jednoznačnému ztvárnění nejprve jasným a zřejmým protikladům, aby později dokázalo vysledovat i drobné

⁵⁹ MOLICKA, Maria. *Příběhy, které léčí*. Praha: Portál, 2007. ISBN 978-80-7367-203-4, s. 20-21.

⁶⁰ ČERNOUŠEK, Michal. *Děti a svět pohádek: kouzlo vyprávěného slova*. Praha: Portál, 2019. ISBN 978-80-262-1434-2, s. 18.

rozdíly v charakteru reálných bytostí. Jeden bratr je hloupý, druhý chytrý, jedna sestra je hezká, druhá ošklivá, hodná maminka, zlá macecha.⁶¹

Nejen ztotožnění dítěte s kladným hrdinou pro jeho přímočarost, ale také potrestání toho zlého a špatného, může odradit dítě od přijetí vzorců špatného chování z pohádky. Aby se dítě ztotožnilo s agresí a zlem, je důležité, aby se nejprve ztotožnilo s nositelem této agrese nebo zla. Dítě tedy spíš přijme násilí a zlo, které spatřuje ve svém okolí a v reálném světě, například ze strany otce, než to z pohádky.

Pohádka má vždy konec, nemusíme se bát otevřeného, nedokončeného příběhu.⁶²

2.4 Psychologie pohádky

Pohádka je z psychologického hlediska označením pro kolektivně nevědomé psychické procesy a může být využívána jako prostředek pro vědecký výzkum nevědomí. Představuje archetypy v jejich nejjednodušší, nejhutnější a nejpřesnější podobě, jejím prostřednictvím lze porozumět kolektivnímu psýché. Obsahuje mýty, ságy a jiné mytologické materiály, které jsou ale na rozdíl od pohádky obohacené o kulturní specifika místa či společenství. Specifického materiálu z hlediska kultury je v pohádkách obsaženo velmi málo, a tak je psýché díky tomu jasnější. Výjimečnost pohádkových příběhů spočívá mj. i v tom, že mnoho obrazů v pohádce směřuje vždy k jedné podstatné psychologické výpovědi, stejná psychologická skutečnost je díky mnohému opakování zřejmá a napomáhá k pochopení bytostního já.⁶³ Vědomí má 4 funkce – myslivou, citovou, percepční a intuitivní. Tyto funkce je potřeba rozvíjet – čím více je rozvíjíme, tím lépe zvládneme různé interpretace.⁶⁴

⁶¹ ČERNOUŠEK, Michal. *Děti a svět pohádek: kouzlo vyprávěného slova*. Praha: Portál, 2019. ISBN 978-80-262-1434-2, s. 22-23.

⁶² Tamtéž, s. 24-27.

⁶³ FRANZ, Marie-Louise von. *Psychologický výklad pohádek: smysl pohádkových vyprávění podle jungovské archetypové psychologie*. Vydání čtvrté. Přeložil Kristina ČERNÁ, přeložil Jan ČERNÝ. Praha: Portál, 2015. Spektrum, 5. ISBN 978-80-262-0863-1, s. 15-16.

⁶⁴ Tamtéž, s. 22.

3 Víly v pohádkách

Následující kapitola této diplomové práce se zabývá problematikou víl. Podle Oswalda Crolla, který byl na dvoře císaře Rudolfa II., má každý živel své duchy a ve vodě jsou to ženské bytosti. K duši vody podle něj patří ženské postavy, krásné a takové, které mužům škodí, stejně tak jako víly, známé jako rusalky. Lákaly obdobně jako sirény zpěvem muže a trápily je.⁶⁵

3.1 Kde se vzaly víly?

Víra ve víly je poměrně stará, záznamy o nich nacházíme už ve 13. století, a to v listině bulharského cara Konstantina Asěna.⁶⁶ Víly měly žít v lese, ve vzduchu i ve vodě a charakterizovány byly jako pohledné, veselé dívky, které měly rády tanec. V Bulharsku se na jejich počest slavily svátky a zpívaly písně. Původně se pokládaly za duše zemřelých, později se říkalo, že přepadávají mladé muže v lesích a utancují je k smrti. Tyto pověry mohly mít reálný základ u kočovných kmenů, jejichž ženy mohly zvát muže k tanci.⁶⁷ Říkalo se jim i divoženky. Toto označení existovalo dokonce u mužů – divý muž. Jelikož vydával podivné zvuky, odváděl si dívky, honil zvěř a trápil myslivce, můžeme ho znát i pod označením hejkal. Dalšími ženskými postavami podobné vílám byly jezinky, které žily v jeskyni, unášely děti, které následně pojídaly. Jako zlé babizny vstoupily do pohádky ježibaby. Dalším postrachem dětí byly polednice, které v čase oběda unášely děti. Matky často prohlášením „odnese si tě polednice“ strašily své děti. Polednice mohly mít reálný základ v zlodějkách dětí, tyto případy se v minulosti občas objevovaly.⁶⁸

Některé víly by měly žít na nebi v oblacích, jiné na zemi nebo ve vodě. Víly vodní se pak dělí na dva druhy. Jedny jsou rybami napůl a zdržují se ve vodě a hlavně pak v moři. Druhé obývají řeky, jezera, prameny nebo studně a podobají se krásným dívkám.⁶⁹

⁶⁵ ANTONÍN, Luboš. *Bestiář: bájná zvířata, živlové bytosti, monstra, obludy a nestvůry v knižní ilustraci konce středověké Evropy*. Praha: Půdorys, 2003. ISBN 80-86018-17-2, s. 253.

⁶⁶ MÁCHAL, Jan. *Nákres slovanského bájesloví*. Praha: Šimáček, 1891, s. 108.

⁶⁷ ČERNOUŠEK, Michal. *Děti a svět pohádek: kouzlo vyprávěného slova*. Praha: Portál, 2019. ISBN 978-80-262-1434-2, s. 114-116.

⁶⁸ Tamtéž.

⁶⁹ Tamtéž, s. 111.

Víly mohou údajně dokonce rodit děti, které ale často podstrčí lidské bytosti, ženě. Má se za to, že mají takové děti lepší paměť a jsou chytré. O lidech, kteří byli chytří, se říkalo, že jsou to potomci víl. Věřilo se, že víly děti lidem naopak také unášely. Víly tedy mohly být hodné stejně jako podrážděné a nahněvané. Dokázaly se prý pomstít, poslat na lidi ošklivé nemoci, oslepit je nebo postřelit tak, že onen člověk záhy zemřel. Člověk dělil víly na víly bílé, neboli ty hodné, a černé, což byly ty zlé.⁷⁰

S vílami je spojený také kruhový tanec na loukách za lunárního světla v noci. Ten tanec se nazývá chorovod a je slovanský. To je prý vysvětlením pro vyšlapané kruhy v obilí.

3.1.1 Původ slova víla a Fee

Původ slova víla lze nalézt buď ve slově *vel*, které znamená hynouti, nebo v litevském označení pro nebožtíka *velýs*, anebo ve slově *vélés*, které znamená duchové. V němčině bychom našli slovo *wal* ve smyslu zahynutí. Předchůdcem slova víla mohou být i latinské výrazy *Querquetulanae virae* nebo *nymphae praesidentes querqueto virescenti*.⁷¹

Německé označení pro vílu *Fee* má původ ve francouzštině, kde *fée* znamená kouzelnice, případně ve slově *Fata*, neboli osudová bohyně.⁷²

3.2 Rusalky

Původ slova rusalka je ve slově *rusalje*, které znamená svátky slavnosti dušiček. Rusalný týden v Bulharsku je pak oslavou památky mrtvých.⁷³

Rusalky jsou spojované s vodou, ale nežijí výhradně v ní. Ve vodě přežívají zejména v zimě. Na jaře a v létě bývají zejména na loukách, kde obývají především stromy.⁷⁴

Nedá se odhadnout chování rusalek vůči lidem. Některé je prý utopí, utancují nebo ulehtají k smrti. Unášejí mladíky jako své milence. Na rozdíl od lidí rusalky nepocítují únavu, a to

⁷⁰ ČERNOUŠEK, Michal. *Děti a svět pohádek: kouzlo vyprávěného slova*. Praha: Portál, 2019. ISBN 978-80-262-1434-2, s. 114.

⁷¹ MÁCHAL, Jan. *Nákres slovanského bájesloví*. Praha: Šimáček, 1891, s. 122-123.

⁷² Fee. In: *DUDEN* [online]. [cit. 2022-07-11]. Dostupné z: <https://www.duden.de/rechtschreibung/Fee>

⁷³ ZÍBRT, Čeněk. *Staročeský rukohled a novočeský rukozpyt*. Praha: Zibrt, 1905, 222 s. : obr., str. 74-75.

⁷⁴ KARIKA, Jozef. *Slovanská magie*. Praha: Vodnář, 2003. ISBN 80-86226-41-7, s. 57-58.

ani tu psychickou, tak ani tu fyzickou. Příčinou nemusí být jejich zlá vůle, ale dětské laškování. Nedojde jim, že právě utopily a usmrtily člověka.

Rusalky byly považovány za duše mrtvých dětí, sebevrahů nebo těch, kdo zemřeli jako nečistí. Jedná se zejména o nespotřebovanou éterickou energii, ze které rusalky prý těží. V květnu je vliv rusalek největší. Slované slavili tzv. Týden rusalek. Teplé májové noci nabízely zajímavé jevy u vodních toků a v lesích. Lidé v tomto čase popisovali světelné jevy i bílé obrysy postav.⁷⁵

Rusalky bývají popisované jako krásné a svůdné dívky. V zimním období bývají mořskými pannami a v této podobě byly znázorňovány odedávna. Věřilo se, že obranou před rusalkami je obrácení oděvu naruby. Co se jejich vzezření týče, měly mít průzračný a bledý obličej, modré, šedé nebo černé oči, které byly lemovány hustým a širokým obočím. Vlasy rusalek měly být buď rusé, černé nebo zelené a měly být volně rozpuštěné. Vílám sahaly až ke kolenům. Pokud jsou jejich vlasy mokré, je v nich schovaná určitá síla, která umožňuje rusalce zatopit celou krajinu vodou, pokud použije hřeben z rybí kosti. Uschnou-li, Rusalka pozbývá své síly a hyne. Postava rusalky by měla být štíhlá a tělo je přikryté buď zeleným lupením, nebo bílou košílkou bez pasu.⁷⁶

3.2.1 Typy rusalek

Mezi rusalky patřily tzv. divy. Divy byla děvčata, která utonula. Byly oslnivě krásné, žily údajně na dně jezer a mívaly dlouhé rusé vlasy. Pohybovaly se jako vlna, měly skleněný palác, ve kterém žily. Střechou byl liliový květ, okna byla z pěny a podlaha byla tvořena korály.⁷⁷

Dalšími rusalkami byly mavky. Mavkami byly děti, které utopily jejich matky. Byly to malé buclaté děti nebo mladé krásné dívky s kudrnatými vlasy a braly na sebe podobu známých. Nazývaly se taky majky, žily v pustých jeskyních a koupaly se v jezerech.⁷⁸

⁷⁵ KARIKA, Jozef. *Slovanská magie*. Praha: Vodnář, 2003. ISBN 80-86226-41-7, s. 57.

⁷⁶ MÁCHAL, Jan. *Nákres slovanského bájesloví*. Praha: Šimáček, 1891, s. 115.

⁷⁷ ANTONÍN, Luboš. *Bestiář: bájná zvířata, živlové bytosti, monstra, obludy a nestvůry v knižní ilustraci konce středověké Evropy*. Praha: Půdorys, 2003. ISBN 80-86018-17-2, s. 261-262.

⁷⁸ Tamtéž.

Meluzíny byly vodní panny zpravidla se dvěma ocasy. Místo spodní části těla měla mít ocas ryby. I přesto se mohla stát matkou. Lid jim přisuzoval zvuky v komíně.⁷⁹

3.3 Ostatní víly

Na Slovensku byly tzv. vodopanenky. Ty měly ve vodě křišťálový palác a nosily zelené závoje, byly bledé a smutné. V Čechách a na Moravě měly existovat tzv. nemodlilky. Nemodlilky byly strašákem pro děti, které se nechtěly modlit. Opět mělo jít o pohledné dívky s černo-červenými vlasy a nebdale oblečenou košilí.⁸⁰

Mořské nymfy se vyznačovaly horní částí těla v podobě ženy a spodek měly v podobě ryby. Občas se podobaly ženám celým tělem, někdy byly znázorněny jako ptáci s hlavou ženy. Nymfy byly symbolem pohlavního pudu, divoké volnosti a z toho později vznikl i termín proto nymfomanie. Nymfy údajně často pozorují mladíky a zamilovávají se do krásných mužů.⁸¹

⁷⁹ ANTONÍN, Luboš. *Bestiář: bájná zvířata, živlové bytosti, monstra, obludy a nestvůry v knižní ilustraci konce středověké Evropy*. Praha: Půdorys, 2003. ISBN 80-86018-17-2, s. 263.

⁸⁰ ANTONÍN, Luboš. *Bestiář: bájná zvířata, živlové bytosti, monstra, obludy a nestvůry v knižní ilustraci konce středověké Evropy*. Praha: Půdorys, 2003. ISBN 80-86018-17-2, s. 260-261.

⁸¹ Tamtéž, s. 254.

4 Rozbor pohádky Rusalka

Tato kapitola si klade za cíl analyzovat dílo *Rusalka* pro účely literárně-didaktické části diplomové práce. *Rusalka* je pohádkou nebo alespoň dílem, které nese znaky pohádky, a objevuje se v ní nosná myšlenka sebeobětující a sebezničující lásky. Tématem je oběť někoho, kdo miluje a nepatří do říše lidí, a proto nemůže být přijat. Významný je i prvek odpuštění a kontrast mezi světem fantazijním a světem lidských bytostí, přičemž člověk je ten, který ublíží vodní víle.

Text libreta je rozdělen na tři dějství. V každém dějství jsou jednotlivé části textu přisouzeny jednotlivým postavám, které ho sdělují – tak, jak to známe z dramatických her. Důležitou součástí opery je hudba, kterou složil Antonín Dvořák a toto dílo patří k jeho vrcholné tvorbě. *Rusalka* je z literárního hlediska lyricko-epickým veršovaným literárním dílem. Děj je zřejmý a podrobně se mu budu věnovat v kapitole 4.2, ale zásadní je složka pocitová s popisem prostředí i postav.

Autor textu, kterému se věnuji v kapitole 4.1, využívá mnoha jazykových prostředků k dosažení uměleckého vyznění díla. Setkáváme se s nimi napříč všemi dějstvími. Například s měsícem je spojena personifikace. Hned v prvním dějství můžeme slyšet „*Hou, hou, hou, stojí měsíc nad vodou! Zvědavě se v hloubku dívá...*“⁸² nebo „*po jezeře tančí vánek*“⁸³. V *Rusalka* se setkáváme i se zvukomalbou „*Lkáním, štkáním, naříkáním*“.⁸⁴

4.1 Jaroslav Kvapil

Jaroslav Kvapil byl básník, dramatik, libretista, překladatel a kritik, ovlivněn byl symbolismem a impresionismem. Je autorem libreta k opeře *Rusalka*. Narodil se 25. září roku 1868 v Chudenicích u Klatov. Poté, co vystudoval v Klatovech a v Plzni gymnázium, začal studovat několik oborů na Univerzitě Karlově, mj. lékařství a filozofii, žádný z těchto oborů ale nedokončil. Na sklonku 19. století se začal umělecky angažovat. Kromě toho byl aktivní v Sokole. Jeho prvními díly byly básně. Publikoval postupně v Hlasu národa, Národních listech nebo České stráž. Oslovilo ho i divadlo. Nejprve o něm psal, později začal

⁸² RUSALKA - LIBRETO I. DĚJSTVÍ. In: *Antonín Dvořák* [online]. [cit. 2022-07-11]. Dostupné z: <http://www.antonin-dvorak.cz/rusalka-libreto1>

⁸³ Tamtéž.

⁸⁴ Tamtéž.

působit i jako dramatik a nakonec pracoval jako hlavní činoherní režisér a dramaturg Národního divadla.⁸⁵ Oženil se s významnou herečkou Národního divadla Hanou Kubešovou, známou později zejména jako Hanou Kvapilovou. Hana Kvapilová hrála od roku 1884 ochotnické divadlo v malostranské Měšťanské besedě, kde prokázala značný talent. V roce 1886 se stala profesionální herečkou. Nejprve působila u Švandovy divadelní společnosti, v roce 1888 se prosadila v Národním divadle. Tam hrála až do své smrti. S Kvapilem se seznámily v divadle, vzali se po čtyřleté známosti v roce 1894. Věhlasní umělci té doby jí díky jejímu talentu psali role na tělo. Na svoji dobu si osvojila specifický herecký projev, který byl mnohými kritiky hodnocen negativně. To se patrně podepsalo na jejím zdraví a v roce 1907 v Praze zemřela.⁸⁶ Jako dramatik zaujal Kvapil zejména hrou Oblaka, pohádkou Princezna Pampeliška z roku 1897 a libretem k Dvořákově opeře Rusalka z roku 1901. Významná jsou také jeho operní libreta, a to nejen k Dvořákově Rusalce, ale například i k Foersterově Deboře.⁸⁷

Od roku 1900 až do konce první světové války byla činohra Národního divadla pod vedením Kvapila.⁸⁸ Pro něj byla důležitá nejenom práce s textem divadelních her a s představiteli jednotlivých rolí, ale také výprava, hudba a světlo. Velmi výrazně se zapsal inscenacemi dramát od Ibsena, zabýval se dílem Aloise Jiráska i Fráni Šrámka. Hrál si s atmosférou příběhu díky světelným efektům a zvukům.⁸⁹ Významně se zapsal inscenacemi 22 her od Shakespeara, které přebásnil Josef Václav Sládek, v roce 1916 uvedl cyklus dramát, který byl orientovaný protihabsbursky.⁹⁰ Kvapil se angažoval i politicky, podílel se za první světové války na chodu domácího odboje a činnosti Mafie. Kromě toho vytvořil manifest

⁸⁵ MENCLOVÁ, Věra a Václav VANĚK. *Slovník českých spisovatelů*. 2., přeprac. a dopl. vyd. Praha: Libri, 2005. ISBN 80-7277-179-5, s. 398.

⁸⁶ FORST, Vladimír, Jiří OPELÍK a Luboš MERHAUT, ed. *Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce*. Praha: Academia, 1985-^^^-. ISBN 80-200-0345-2, s. 1080-1081.

⁸⁷ Antonín Dvořák, *Rusalka: [lyrická pohádka o třech jednáních : premiéry 13. a 17. května 2009 v Národním divadle]*. Autor úvodu Beno BLACHUT. V Praze: Národní divadlo, c2009. ISBN 978-80-7258-313-3. s. 8-9.

⁸⁸ POLÁK, Josef. *Česká literatura 19. století: [vysokoškolská učebnice pro studující studijních oborů 73-11-8 Český jazyk a literatura a 76-12-8 Učitelství všeobecně vzdělávacích předmětů - aprobační předmět český jazyk a literatura na filozofické a pedagogické fakultě]*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1990. Učebnice pro vysoké školy (Státní pedagogické nakladatelství). ISBN 80-04-23906-4, s. 203.

⁸⁹ LEHÁR, Jan. *Česká literatura od počátku k dnešku*. Praha, 1998. Česká historie. ISBN 80-7106-308-8, s. 482.

⁹⁰ POLÁK, Josef. *Česká literatura 19. století: [vysokoškolská učebnice pro studující studijních oborů 73-11-8 Český jazyk a literatura a 76-12-8 Učitelství všeobecně vzdělávacích předmětů - aprobační předmět český jazyk a literatura na filozofické a pedagogické fakultě]*, s. 177.

českých spisovatelů za samostatný stát, který podepsalo přibližně 200 významných osobností. V manifestu žádal o propuštění politických vězňů, svobodu tisku nebo shromáždování. Tento dokument přispěl k podpoře politických představitelů i obyvatel. Na manifest navazovaly další akce a výzvy.⁹¹ Po roce 1918 pracoval chvíli na ministerstvu školství, záhy ale přijal nabídku na práci ve vedení Vinohradského divadla, kde pracoval až do roku 1928, ze zdravotních důvodů byl nucen odejít. Ve třicátých letech pracoval i ve filmovém průmyslu, přispíval svými články do různých časopisů a cestoval. Stejně jako v případě první světové války, i za okupace se aktivně zapojil do odboje a krátce byl i vězněn. Po válce se vrátil k práci ve Vinohradském divadle. V roce 1948 vydal pohádku *Osiřelo dítě*. V lednu roku 1950 v Praze umřel.⁹²

4.2 Děj opery Rusalka

Děj Rusalky má 3 jednání. V prvním jednání se seběhnou všechny lesní víly u jezera. Tancují a zpívají, což přivolá Vodníka. Ten je nejprve pozoruje, pak se ale přidá a skotačí s nimi. Za Vodníkem přichází Rusalka s přáním stát se člověkem, protože touží po objetí muže, který se chodí koupat do jezera. „*Chtěla bych od vás, hlubin těch se zbýti, člověkem být a v zlatém slunci žít!*“ *Chtěla bych od vás, hlubin těch se zbýti.*⁹³ Vodník je z toho smutný, nicméně vnímá, že je Rusalka pohroužena do svých pocitů, a tak ji posílá k Ježibabě. „*Ztracena dověků, prodána člověku! Marno je lákat tě dolů v rej. Ježibabu si zavolej, ubohá Rusalko bledá! Běda! Běda! Běda!*“⁹⁴ Rusalka následně prostřednictvím měsíčku svému milému vzkazuje, aby si na ni vzpomněl. „*Měsíčku na nebi hlubokém, světlo tvé daleko vidí, po světě bloudíš širokém, díváš se v příbytky lidí. Měsíčku, postůj chvíli, řekni mi, kde je můj milý?*“⁹⁵ Rusalka přijde k Ježibabě a prosí ji, aby z ní udělala člověka, ta ji ale od toho odrazuje. Pokud by se Rusalka stala člověkem, oněměla by. Kdyby přišla o svoji lásku, musela by se prokletá vrátit zpět a svého milého zahubit. „*Střez si ho a to věz: prokleta-li se vrátíš ve*

⁹¹ LEHÁR, Jan. *Česká literatura od počátků k dnešku*. Praha, 1998. Česká historie. ISBN 80-7106-308-8, s. 517-518.

⁹² ŠUBRTOVÁ, Milena a Miroslav CHOCHOLATÝ. *Slovník autorů literatury pro děti a mládež*. Praha: Libri, 2012. ISBN 978-80-7277-506-4, s. 243.

⁹³ RUSALKA - LIBRETO I. DĚJSTVÍ. In: *Antonín Dvořák* [online]. [cit. 2022-07-11]. Dostupné z: <http://www.antonin-dvorak.cz/rusalka-libreto1>

⁹⁴ Tamtéž.

⁹⁵ Tamtéž.

*vodníkovu říš, miláčka svého také zahubiš, stane se navždy obětí, věčného tvého prokletí!*⁹⁶

I přes varování od Ježibaby se Rusalka stane lidskou bytostí. Ráno lov přivede družinu Prince až k jezeru, Princ pošle své lidi zpátky na zámek. Vnímá, že ho jezero přitahuje neznámou silou, a tak chce být sám. Záhy se mu zjevuje Rusalka, kterou je ihned okouzlen, vyzná jí lásku a odcházejí společně na zámek.

Druhé dějství se odehrává na zámku, kde se chystá svatba. Na zámku se objevují postavy Kuchtíka a Hajného – ti si vyměňují názory na nově příchozí dívku z lesa. Hajný vypráví o kouzelných bytostech, které žijí v lese, Kuchtík se zabývá tím, jak se proměnil samotný Princ. Princ po nesmělé a němé Rusalce chce, aby projevila své city k němu. Přichází další postava – Cizí kněžna – která štěstí Prince a Rusalky nepřije a která Princovi vyčítá, že se nikterak nezajímá o příchozí hosty. Ten se za své chování omluví a pobídne Rusalku, aby se přichystala na ples. Rusalka Prince poslechne, ale vytuší, že jeho zájem o ni opadl. Na plese se objevuje Vodník, který vytuší, že v zámku Rusalka štěstí nenašla. Zaznívá svatební píseň společně s proctvím Vodníka, že Rusalčino štěstí nebude v náruči člověka naplněno. Rusalka prosí Vodníka o záchranu a sděluje mu, že je Princ oslněn Cizí kněžnou. Vodník Rusalku podporuje, aby vyčkala. „*On že tě zavrhl, jenž měl tě rád? Musíš teď, musíš vytrvat!*“⁹⁷ Rusalka ale líčí svoji snahu o projevení lásky a citu k Princovi jako marnou a zbytečnou. „*Tatíčku, vodníčku, spas mne, úzkost mne pojala hrozná! Běda, že chtěla jsem zradit vás, běda, kdo člověka pozná! Běda! Běda! Jiná jej krásou jala vráz, divokou lidskou krásou, a mne už nezná zas, Rusalku prostovlasou.*“⁹⁸ Rusalka si je vědoma toho, co jí hrozí. Princ je ale kněžnou zcela okouzlen, Rusalku vyhání a ta v doprovodu Vodníka odchází pryč ze zámku. Kněžna se Princovi vysměje a rovněž ho opustí.⁹⁹

Třetí dějství začíná tím, že se z Rusalky stává bludička. Rusalka je odvržená, prokletá, nemůže a nepatří ani mezi lidské bytosti, ani zpátky mezi víly. Nařiká, což přivolá Ježibabu, která se posmívá Rusalčině naivní lásce a tomu, jací jsou lidé nestálí. „*Aj aj, už jsi se*

⁹⁶ RUSALKA - LIBRETO I. DĚJSTVÍ. In: *Antonín Dvořák* [online]. [cit. 2022-07-11]. Dostupné z: <http://www.antonin-dvorak.cz/rusalka-libreto1>

⁹⁷ RUSALKA - LIBRETO II. DĚJSTVÍ. In: *Antonín Dvořák* [online]. [cit. 2022-07-11]. Dostupné z: <http://www.antonin-dvorak.cz/rusalka-libreto2>

⁹⁸ Tamtéž.

⁹⁹ *Antonín Dvořák, Rusalka: [lyrická pohádka o třech jednáních : premiéry 13. a 17. května 2009 v Národním divadle. Autor úvodu Beno BLACHUT. V Praze: Národní divadlo, c2009. ISBN 978-80-7258-313-3, s. 8-9.*

navrátila? No tos tam dlouho nepobyla! A jak máš bledé tvářičky a jak tu truchlíš o samotě! Což nechutnaly hubičky a lidské lože nehřálo tě?“¹⁰⁰ Rusalka přijímá svůj osud, jedinou další možností bylo zabít Prince, aby se vysvobodila ze svého prokletí. Za Ježibabou přišli Kuchtík s Hajným ze zámku, potřebovali poradit s Princovou nemocí. „*Náš princ těžce stůně, převelice, uhranula srdce jeho jakás kouzelnice. Přived' si ji na hrad, vše jí dal, jako vlastní život sám ji miloval.*“¹⁰¹ Vyprávějí o tom, jak Prince svedla kouzelná žena a jak ho následně opustila. Na scénu přichází Vodník, který uvádí situaci na pravou míru a slibuje, že Rusalku pomstí. Kuchtík s Hajným utíkají zpátky na zámek. Opakuje se scéna z prvního jednání, kdy se scházejí lesní žínky a lákají Vodníka, aby se k nim přidal. Atmosféra je ale jiná – Vodník je smutný, smutek se přenesse na víly a utečou pryč. Následně se objeví Princ. Hledá Rusalku v místech, kde se s ní setkal. Je unavený, ale stále se jí snaží přivolat. Rusalka k němu přichází v podobě bludičky a líčí mu svůj osud. I přes varování si Princ přeje zůstat s Rusalkou. Vodník opět poukazuje na to, jak zbytečné jsou jejich oběti. Rusalka v samém závěru s láskou a odpuštěním poroučí duši Prince Bohu. „*Za tvou lásku, za tu krásu tvou, za tvou lidskou vášeň nestálou, za všechno, čím klet jest osud můj, lidská duše, Bůh tě pomiluj!*“.¹⁰²

4.2.1 Analýza děje

Děj lze rozdělit na pět fází, a to expozice, kolize, krize, peripetie a katastrofa. Expozice zaujímá v Rusalce poměrně významné místo, dějově sem patří zamilovanost Rusalky a její touha po světě lidí, varování od Vodníka, pomoc ze strany Ježibaby a setkání s princem. Kolize nastává ve chvíli, když probíhají na zámku zasnuby, princ o němou Rusalku přestává jevit zájem, jeho pozornost si naopak získává postupně cizí kněžna, se kterou laškují a projevují si vzájemné city. Krize přichází ve chvíli, kdy Rusalka přichází za Ježibabou a žádá ji o pomoc. Ježibaba jí připomene, že jediným východiskem je smrt prince. Ačkoli sama prožívá křivdu a princ ji ublížil, její láska je natolik silná, že mu nemůže ublížit. Peripetií je navození nálady, že konec může být dobrým. Je to okamžik, kdy přichází princ za Rusalkou, aby získal její odpuštění. V tu dobu už ale Rusalka není člověkem. Konečnou katastrofou je

¹⁰⁰ RUSALKA - LIBRETO III. DĚJSTVÍ. In: *Antonín Dvořák* [online]. [cit. 2022-07-11]. Dostupné z: <http://www.antonin-dvorak.cz/rusalka-libreto3>

¹⁰¹ Tamtéž.

¹⁰² Tamtéž.

princova smrt. Je zřejmé, že smrt i trápení, které neštěstí předcházely, byly zbytečné, konec vyvolává soucit s oběma hlavními postavami.¹⁰³

¹⁰³ PETERKA, Josef. *Teorie literatury pro učitele*. 3. vyd. Jíloviště: Mercury Music & Entertainment, 2007. ISBN 978-80-239-9284-7, s. 202-203.

5 Rozbor pohádky Undine

Pohádka *Undine* je autorskou pohádkou od německého spisovatele Friedricha Heinricha Karla Barona de la Motte Fouqué s francouzskými kořeny. Je rozdělena do devatenácti kapitol. Oproti *Rusálce*, která má podobu libreta a je veršovaná, je Undine prozaickým textem, který je občas proložen veršovaným textem a který je bohatý na lyrické prvky. Ačkoli je psán v próze, jazyk je použitý spíš „básnický“, a to jak v německé verzi, tak i v českém překladu. I v tomto příběhu se střetává svět vodních živelů s lidskými bytostmi a znovu je to člověk, kdo vodní víle ublížil.

Děj se odehrává na několika místech – jednak u rybáře s jeho ženou, v chatě, která se nachází u jezera, dalším místem je křišťálový palác, o kterém pouze vypráví Undine, že se tam narodila, dále je to hrad Ringstetten, který ve skutečnosti neexistuje a který patří rytíři Huldebrandovi. Významným místem je říšské město a děj se odehrává také na Dunaji.

5.1 Friedrich Heinrich Karl Baron de la Motte Fouqué

Friedrich Heinrich Karl Baron de la Motte Fouqué se narodil 12. února 1777 v Braniboru nad Havolou a zemřel v Berlíně 23. ledna 1843. Jeho rodina pocházela ze starého francouzského rodu, jeho děd byl pruským generálem. Fouqué byl německým prozaikem, dramatikem a básníkem. V mládí nastoupil do vojenské služby a na sklonku 18. století se zúčastnil vojenského tažení do Porýní. Ve Výmaru se seznámil s Johannem Wolfgangem Goethem a Friedrichem Schillerem. Na začátku 19. století se vzdává vojenské služby a nedaleko Berlína, kam se stěhuje ke své druhé manželce Caroline von Rochow, je v kontaktu s romanticky píšícími autory. V období napoleonských válek se opět dostává k armádě, kterou roku 1815 ze zdravotních důvodů opouští. S manželkou se pak vydali například do Prahy a napsali Cestovní vzpomínky Friedricha de la Motte Fouqué a Caroline de la Motte Fouqué.¹⁰⁴

Tvořil v duchu německého romantismu a jeho dílo většinou spadá do literatury triviální. Inspiraci hledal ve středověku, motivy přejímal z dobrodružství rytířů, z doby Karla Velikého a křižáckých výprav, psal o starofrancouzských a starogermánských hrdinech. V

¹⁰⁴ GLOSÍKOVÁ, Viera, Milan TVRDÍK, Markéta BALCAROVÁ, et al. *Slovník německy píšících spisovatelů*. Praha: Libri, 2018. ISBN 978-80-7277-560-6, s. 208-210.

jeho tvorbě je minimální napětí mezi realitou a fikcí. Úspěšná byla díla Hrdina Severu, Kouzelný prsten, Corona. Rytířská báseň ve třech knihách. Vrcholná tvorba Fouquého vznikla za napoleonských válek, kdy tvořil písně, hry i prózu v nacionalistickém duchu – Vlastenecké hry, Básně. Další tvorba souvisela s pohádkami. Fouqué vydává knihu, která je u nás známá pod názvem Mužiček Šibeníček. Undina vychází roku 1811, tento příběh patří k těm populárnějším a Fouqué ji proto zpracoval do libreta pro operu E. T. A. Hoffmanna. Další operu s tímto námětem vytvořil i Lortzing nebo Dvořák.¹⁰⁵

5.2 Děj pohádky Undine

„Je tomu již mnoho set let, co žil kdysi starý hodný rybář; jednoho krásného večera seděl přede dveřmi a spravoval síť.“¹⁰⁶ Touto větou začíná děj pohádky *Undine*. V německém originálu pak takto: „*Es mögen nun wohl schon viele hundert Jahre her sein, da gab es einmal einen alten, guten Fischer; der saß eines schönen Abends vor der Tür und flichte seine Netze.*“¹⁰⁷ Na počátku příběhu se do chaty rybáře a rybářovy ženy zatoulá rytíř Huldbrand. Ten se díky tomu seznámí s Undine, kterou považuje za jejich dceru. Mezi Undine a Huldbrandem jsou patrné vzájemné sympatie. V jednom momentě se ale Undine urazí. Chce totiž, aby rytíř vysvětlil, jak se k nim dostal, když ale není po jejím, tak utíká pryč. Rybář ji nechce jít hledat a rytíři to rovněž nedoporučuje. Rytíř se následně dozvídá, že Undine není dcerou rybáře a jeho ženy, jak se domníval, ale je jejich schovankou. Ujali se jí, když jednoho dne stanula u jejich dveří celá promáčená. Sami krátce předtím přišli o svoji skutečnou dceru, když na ni rybářova žena nedávala jednou u jezera dostatečný pozor a ona zmizela pod vodní hladinou. Rádi si novou dívku tedy osvojili, ačkoli její skutečné rodiče nepřestávali hledat. Rytíři a rybáři to nakonec nedalo a začali Undine hledat. Nakonec jsou úspěšní ve svém počínání a Undine najdou.

Když je Undine zpátky v chatě, rytíř nakonec vypráví o tom, jak se dostal do lesa a posléze i k chatě rybáře. Povídání zahajuje tím, že ho na turnaji okouzila jistá pohledná Bertalda. Vychází najevo, že do lesa jel právě na její popud, aby prokázal své rytířství. Popisuje, jak

¹⁰⁵ GLOSÍKOVÁ, Viera, Milan TVRDÍK, Markéta BALCAROVÁ, et al. *Slovník německy píšících spisovatelů*. Praha: Libri, 2018. ISBN 978-80-7277-560-6, s. 208-210.

¹⁰⁶ FOUQUÉ, Friedrich de la Motte. *Mužiček Šibeníček: Rusalka*. Přeložila Anna SIEBENSCHINOVÁ. Praha: Odeon, 1977. Světová četba (Odeon), s. 65.

¹⁰⁷ FOUQUÉ, Friedrich Baron de la Motte. *Undine*. Německo: Hamburger Lesehefte, 2011. ISBN 978-3872910967, s. 7.

se v lese setkal s několika zvláštními bytostmi a jevy. Ve chvíli, kdy už se vypravování schyluje ke konci a rytíř by se měl vrátit zpět, se výrazně rozvodnil nedaleký potok. Chata náhle stála na ostrůvku, který byl obklopený rozvodněným potokem a který bránil bezpečnému opuštění místa. Díky tomu, že rytíř setrval v chatě déle, mohl se prohloubit vztah mezi ním a Undine. Špatné počasí přinutily jistého kněze vyhledat pomoc a rozbouřená voda jej přivedla až k obydlí rybáře. Rytíř této situace využije, osmělí se a požádá Undine o ruku, která ji přijímá. Krátce na to se Undine zabývá významem duše, sdílí s ostatními své pocity. Popisuje, jak si připadá s duší těžší. Není úplně zřejmý záměr, s jakým to říká – jestli chce ostatním naznačit, že se z víly stává člověkem, nebo zda má její sdělení jiný význam. Rytíře v každém případě varuje slovy „*Nemůžeš mě opustit!*“¹⁰⁸ a „*Všechno záleží na tobě, na tobě všechno záleží.*“¹⁰⁹ Nakonec právě přímo jemu, mezi čtyřma očima, říká, že je podobná bytostem, se kterými se setkal cestou lesem a že je víla. Rytíř Undine nejprve nevěří, a tak Undine pokračuje se svým vyprávěním o sobě dál „*[...] Darum haben wir auch keine Seelen, das Element bewegt uns, gehorcht uns oft, solange wir leben – zerstäubt uns immer, sobald wir sterben, [...]*“¹¹⁰ Říká, že je ovládána živlem a když zemře, rozpráší se. „*[...] So wollte mein Vater, der ein mächtiger Wasserfürst im Mittelländischen Meere ist, seine einzige Tochter solle einer Seele teilhaftig werden, [...]*“¹¹¹ Z úryvku vyplývá, že to bylo přáním otce Undine, aby měla někdy během svého života duši. A to navzdory tomu, že s tím může být spojené také utrpení. Undine rytíři vysvětluje, že duši může získat víla jen tehdy, pokud ji pojí láska s bytostí lidskou a že ji teď díky Huldbrandovi má. Je k rytíři upřímná, žádá jej, aby ji buď okamžitě zapudil, anebo - nestihne dokončit myšlenku, protože ji rytíř okamžitě objal a přísahal jí, že ji nikdy neopustí.

Když spolu odcházeli na rytířův hrad, Undine požádala své vodní příbuzné, aby ji i rytíře nechali na pokoji. Undine zjišťuje, že to právě oni pomohli kněze dostat do bezpečí chaty a svým způsobem pomohli jejímu sňatku s rytířem. Dušují se, že jejich úmyslem je Undine chránit před jinými živly, ne ji děsit.

¹⁰⁸ FOUQUÉ, Friedrich de la Motte. *Mužiček Šibeniček: Rusalka*. Přeložila Anna SIEBENSCHINOVÁ. Praha: Odeon, 1977. Světová četba (Odeon), s. 99.

¹⁰⁹ FOUQUÉ, Friedrich de la Motte. *Mužiček Šibeniček: Rusalka*, s. 102.

¹¹⁰ FOUQUÉ, Friedrich Baron de la Motte. *Undine*. Německo: Hamburger Lesehefte, 2011. ISBN 978-3872910967, s. 36.

¹¹¹ Tamtéž.

Cestou na rytířův hrad se Undine seznamuje s Bertaldou. Obě během setkání vnímají, že je pojí vzájemné pouto. K Undine následně přistoupí její strýc Pramenůzdroj a řekne jí o původu Bertaldy. Undine pak v dobré víře zpívá na svátek Bertaldy píseň o jejích pěstounech a současně o jejích skutečných rodičích. Těmi měli být rybář a rybářka, pěstouni Undine, a Bertalda onou ztracenou holčičkou. Byl to právě Pramenůzdroj, kdo ji jako malou vlákal do vody a následně dal do cesty náhradním rodičům, vévodovi s manželkou. Když Bertalda slyší obsah písně od Undine, je naštvaná. Nevěří tomu, že je chudého a neurozeného původu a nechce se znát ani ke svým pravým rodičům, když zjistí, že jsou jimi rybář s rybářkou. Bertalda počínání Undine vnímá jako zradu a má za to, že ji chtěla Undine ponížit a svými výroky znemožnit před hosty. Následně je na Undine zlá a vyjadřuje se o ní nevybíravým způsobem. Undine vysvětluje, jak se to celé stalo a že to myslela dobře. Nakonec Bertaldino specifické znaménko v podobě fialky dá Undine a jejím písním za pravdu.

Bertalda je po svém výstupu nenáviděna jak vévodou a jeho paní, kteří jí ale dali věno, tak rybářem a jeho ženou, kteří ji chtěli vidět jen za předpokladu, že přijde až k nim do chaty lesem plným zvláštních jevů. Bertalda vyhledává Undine a usilovně ji prosí o odpuštění. Omlouvá se jí, že k ní byla sprostá a nepochopila její úmysly správně. Undine jí nabídne, aby s nimi žila na hradě. Pramenůzdroj od toho Undine odrazuje, ale ona na tom trvá. Undine to vysvětluje tím, že je s Bertaldou pojí osud, to, že byly vyměněné. Bertaldě pak Undine vylíčí úplně celý příběh, co a jak se přesně v jejich životech stalo a odehrálo. To Bertaldu vyděsí a k Undine se chová rezervovaně.

Zatímco k Undine byla Bertalda nedůvěřivá a měla z ní obavy, city k jejímu muži, rytíři Huldbrandovi, byly den ode dne silnější. Ani rytířovi nebyla Bertalda úplně lhostejná a Undine byla nešťastná. Smutná nálada a pláč Undine v rytířovi vyvolávaly pocity výčitek, ne lásky. Bertalda začala na Undine více žárlit. S proměnou vztahů na hradě se čím dál častěji zjevoval přítomným Pramenůzdroj. On byl příčinou toho, že onemocněla Bertalda, která zvažovala, že z hradu raději odejde. Vždy ale takové myšlenky zahнала. Hlavním důvodem byly její city k Huldbrandovi, o kterých mu zatím neřekla, a kromě toho moc dobře věděla, že nemá kam jít, když ji ostatní zavrhnou. Vnímavá a chápavá Undine chtěla vyřešit opakované příchody svého strýce Pramenůzdroje tím, že zakryje jedinou vodní přístupovou cestu, která se na hradě nacházela, a to studnu. Undine nechala položit na studnu

kámen a rukou na něj napsala znaky, které ochromují moc jejího strýce a vodních živel. Bertalda byla proti tomuto kroku, jelikož vodu ze studny využívala ke zkrášlení svého zevnějšku, zejména pleti. Undine rytíři sděluje, že Pramenůzdroj má spadeno zejména na Bertaldu a kámen chrání zejména ji. Rytíř si tímto ohleduplným přístupem své ženy připomněl lásku k ní. Bertalda se kvůli tomu naštvě, nicméně rytíř se Undine zastane.

„ *Der Stein bleibt liegen, und alles bleibt, und soll immer bleiben, wie du es haben willst, mein holdes Undinchen!*“ ¹¹²

Rytíř následně zamítl žádost Bertaldy o přístup k vodě ze studny. Na to konto Bertalda z hradu utekla. Rytíř se nenechal dvakrát pobízet a vydal se za ní. Undine vycítila, že jim hrozí nebezpečí, a tak je následovala. Rytíř Bertaldu nachází bezvládně ležet. Pramenůzdroj přichází k rytíři a snaží se ho vyděsit, aby odešel pryč. Pramenůzdroj se nakonec promění ve vozku a nabídne rytíři i Bertaldě, že je odveze. Ze spárů svého strýce je zachrání Undine.

Tyto události značně otřesou atmosférou a náladou mezi hlavními aktéry. Bertalda přesto přichází s nápadem vydat se na plavbu po Dunaji. Rytíři se to zpočátku moc nezamlouvá, ale Undine mu řekne, že když pojedou ona, budou všichni tři v bezpečí. Vzhledem k posledním událostem žádá ale rytíře, aby se s ní nehádal u vody. Kdyby tak učinil, hrozí, že by si ji vodní živly vzaly zpět do hlubin, a kdyby ji navíc následně vrátily na pevninu, bylo by to pro všechny ještě o to horší.

Během plavby po Dunaji se mění nálada společnosti a Huldbrand intenzivně přemýšlí nad důvody, proč s Undine nebýt a co mu na ní vadí. „*Das kommt davon, wenn gleich sich nicht zu gleich gestellt, wenn Mensch und Meerfräulein war. Mein ist das Unheil, das jeden meiner Schritte durch der tollen Verwandtschaft Grillen bannt und stört, aber mein ist nicht die Schuld.*“ ¹¹³

Rytíř se choval k Undine choval čím dál tím hůř. Undine s útoky a výpady ze strany rytíře směrem k ní docházely síly. Poměrně rychle podlehla únavě i vyčerpání a usnula. Probudily ji až výkřiky a děs. Kolem lodi se zjevovala strašidelná zjevení, což vyděsilo všechny přítomné. Undine opakovala svému muži přání, které mu sdělila před plavbou, a to, aby jí

¹¹² FOUQUÉ, Friedrich Baron de la Motte. *Undine*. Německo: Hamburger Lesehefte, 2011. ISBN 978-3872910967. s. 54.

¹¹³ Tamtéž, s. 62.

nenadával. Bertalda si hrála se svým šperkem a pozorovala jeho odlesky na hladině. Síla z hlubin jí ho vzala, načež jí Undine sehnala z hlubin vody jiný. To ještě víc nahněvalo Huldbranda, což nakonec způsobilo, že Undine zmizela v hlubinách Dunaje.

Po návratu z plavby nejprve všichni truchlili, když věděli, jaký osud postihl nejspíš Undine. Doba smutku ale netrvala dlouho a záhy se znovu objevily projevy citu mezi Bertaldou a rytířem. Na hrad přišel rybář s tím, že si nepřeje, aby tam Bertalda s rytířem žila, když nejsou svoji. Byť byl na Bertaldu našťvaný kvůli jejímu nevhodnému chování, nebyla mu lhostejná a šlo mu o její čest. Krátce na to se objevily myšlenky na svatbu nového páru. Rybář ale poukazoval na to, že Bertalda nese vinu na osudu Undine a nemá se co vdávat. Nakonec se nechal rybář přemluvit a poslali pro kněze. Ten popisoval vidění, ve kterém ho měla Undine prosit o to, aby Bertaldu s Huldbrandem nesezдал. A tak to vyřešil Huldbrand po svém – poslal ještě pro jiného pátera z kláštera.

I samotnému rytíři se následně Undine zjevuje ve snech. Undine mu jejich prostřednictvím posílá vzkazy, aby ho ochránila. Prostřednictvím snů mu ukazuje své rozhovory s Pramenůzdrojem, říká mu, že má stále duši, miluje ho a seznamuje ho s důsledky toho, pokud by se znovu oženil nebo jí byl nevěrný. Undine je ráda, že studnu na hradě zavřela, a i kdyby se tak Huldbrand oženil, nemůže za ním a nemůže ho ani zabít.

Bertalda se chystala na vdavky a v jejich průběhu si stýskala, že nemá perfektní pleť. Služka vyslyšela její obavy a zařídila sundání kamene ze studny, aby se dostala k zázračné vodě. Ze studny povstala Undine v podobě vodotrysku, šla za rytířem a zahubila ho svým polibkem. Rytíř byl šťasten, že může Undine vidět a umřít v jejím políbení. Příběh končí pohřbením rytíře, kterému přihlížejí obě jeho osudové ženy a Undine se nakonec mění v potok, který obtéká jeho hrob, je to její smrt.

5.2.1 Analýza děje

Stejně jako v opeře *Rusalka* lze v pohádce *Undine* rozdělit děj na pět částí. První částí je expozice, která zahrnuje poměrně delší část. Týká se Undine a jejího seznámení s rytířem, jejich svatby a společné cesta na Huldbrandův hrad. První záchvěv kolize je setkání s Bertaldou, skutečně v plném rozsahu přichází ve chvíli, kdy je Bertaldě nabídnuto, aby s Undine a rytířem žila, načež začne k Huldbrandovi chovat city a cesta rytíře za Bertaldou, když se jí dotkne, že na studnu nechala umístit Undine kámen a ona si nemůže čistit pleť.

Peripetie je to, když si rytíř uvědomí, co v Undine má a jak skvělou ženou mu je. Krize nastává v momentě, kdy je Undine s Pramenůzdrojem a zjišťuje, že už nemá moc možností a společně s opětovným otevřením studny rytíř umírá.

6 Komparativní analýza protagonistek

Fouquého *Undine* nabízí díky tomu, že jde o prozaický text, mnoho prostoru pro vylíčení přímých i nepřímých charakterových vlastností postav a jejich myšlenek. Naproti tomu libreto k opeře *Rusalka*, jehož autorem je Jaroslav Kvapil, musí odpovídat potřebám hudebního žánru a ne všechny detaily a informace se do takového textu podaří vměstnat. Často nám pak nezbyvá, než si mnohé domyslet a více vyvodit.

V pohádce *Undine* se na samém počátku příběhu, kdy rytíř přichází do rodiny rybáře, předvede Undine jako nevychované dítě.

„Za rozmluvy zaslechl cizinec občas plesnutí na nízké okénko, jako by někdo na ně šplíchl vodu. [...] když ale nakonec zalil tabulky celý příval a voda špatně těsníci rámy crčela do světnice, rozhořčeně vstal a zahrozil směrem k oknu.“¹¹⁴

Rybář záhy rytíři vysvětluje, kdo za nevhodným chováním stojí a zmiňuje, že Undine bude brzy osmnáct let.

„ Je to totiž naše schovanka Rusalka, která si ne a ne odvyknout své dětinské chování, ačkoli jí bude co nevidět osmnáct. Ale jak už jsem řekl, v jádře je to ze srdce hodné dítě.“¹¹⁵

Na tento rybářův popis Undine jako hodného dítěte reaguje manželka rybáře rozhořčeně, protože rybář ji na rozdíl od jeho ženy nemá „na krku“ celý den. Rybář pak přirovnává ženino zápolení s Undine k jeho zápolení s jezerem a oba se nakonec shodují, že mají Undine přece rádi.

Naproti tomu Kvapilova a Dvořákova *Rusalka* promlouvá ke svému otci s úctou a něhou, nezlobí a obrací se na něj s prosbou o radu.

„ Hastmánku, tatíčku! [...] Hastrmánku, tatíčku, než se vody zpění, sečkej se mnou chvíličku, ať mi smutno není!“¹¹⁶

¹¹⁴ FOUQUÉ, Friedrich de la Motte. *Mužiček Šibeniček: Rusalka*. Přeložila Anna SIEBENSCHÉINOVÁ. Praha: Odeon, 1977. Světová četba (Odeon), 68.

¹¹⁵ Tamtéž.

¹¹⁶ RUSALKA - LIBRETO I. DĚJSTVÍ. In: *Antonín Dvořák* [online]. [cit. 2022-07-11]. Dostupné z: <http://www.antonin-dvorak.cz/rusalka-libreto1>

Rusalka záhy sděluje, že je zamilovaná. Přemýšlí nad tím, jak to udělat, aby svého cíle – lásky, muže - dosáhla.

„ *„Sám vyprávěls ty zvěsti neznámé, že mají duši, které nemáme, a duše lidí, že jde nebi vstříc, když člověk zhyne a když znikne v nic!*“ ¹¹⁷

Na milého usilovně myslí. Velmi známou je árie *Měsíčku na nebi*, ve které Rusalka mimo jiné vyjadřuje svoji touhu a současně i starostlivost.

„ , [...] *aby si alespoň chvíličku, vzpomenu ve snění na mě. Zasněť mu do daleka, řekni mu, kdo tu naň čeká! O mně-li duše lidská sní, ať se tou vzpomínkou vzbudí! Měsíčku, nezhasni!*“ ¹¹⁸

Pro lásku by Rusalka obětovala všechno, dokladem je i sdělení určené Ježibabě, ať si vezme cokoli, jen ať Rusalku pomůže získat milého.

Ačkoli máme díky filmovému zpracování a mnoha zdařilým adaptacím představu o podobě Rusalky, v libretu se o její podobě mnoho nedozvíme. Naproti tomu Undine je popisována hojně, například zde, jako překrásná plavovlasá dívka.

„*Huldbrand se kochal pohledem na půvabnou postavu a snažil se velmi pozorně vtisknout si do paměti tu líbeznou tvář,*“ ¹¹⁹

Kromě toho zjišťujeme, že na krku má drahý zlatý řetěz s penízem a že se dokáže snadno rozhněvat a „dupnout si“ ¹²⁰.

Rybáři se narodila holčička, ženě spadla do vody a stala se z ní rusalka. ¹²¹ Zlaté vlasy, bohaté šaty – přišlo dítě, od vody, tak se ho ujali. ¹²² Rusalku považují za zcestně mluvící – o zlatých zámcích, křišťálových střeších,

Rusalka je spíš submisivní a není tak průbojná.

¹¹⁷ RUSALKA - LIBRETO I. DĚJSTVÍ. In: *Antonín Dvořák* [online]. [cit. 2022-07-11]. Dostupné z: <http://www.antonin-dvorak.cz/rusalka-libreto1>.

¹¹⁸ Tamtéž.

¹¹⁹ FOUQUÉ, Friedrich de la Motte. *Mužiček Šibeniček: Rusalka*. Přeložila Anna SIEBENSCHÉINOVÁ. Praha: Odeon, 1977. Světová četba (Odeon), s. 69.

¹²⁰ Tamtéž, s. 70.

¹²¹ Tamtéž, s. 73-74.

¹²² Tamtéž, s. 74.

„, Jiná jej krásou jala vráz, divokou lidskou krásou, a mne už nezná zas, Rusalku prostovlasou.“¹²³

Rusalka o svého milého nebojuje. Je to zejména absencí hlasu a nemožností se bránit. „, Ó marno, ó marno to je, a prázdnota je v srdci mém, jsou marny všechny vděky moje, když zpola jsem jen člověkem! Ó marno to je, mne už nezná zas, [...]“¹²⁴

Undine se projevuje sebevědomě zejména zpočátku. S tím, jak získává duši, se postupně její projevy mírní a současně za rytíře bojuje méně. Je sebevědomější patrně i proto, že na rozdíl od Rusalky nepřišla o svůj hlas.

Pro obě víly je charakteristická sebeobětavá láska, nechtějí svého milého zabít, ačkoli je zradil. Undine to, na rozdíl od Rusalky, udělat musí. Odlišuje je i to, že Rusalka chce mít duši a patřit k lidem, u Undine to rozhodl její otec. Rusalka vystupuje jistěji, což souvisí patrně i s dobou, kdy bylo dílo napsané.

¹²³ RUSALKA - LIBRETO II. DĚJSTVÍ. In: *Antonín Dvořák* [online]. [cit. 2022-07-11]. Dostupné z: <http://www.antonin-dvorak.cz/rusalka-libreto2>.

¹²⁴ Tamtéž.

7 Využití pohádek Undine a Rusalka na 1. stupni

V literárně-didaktické části mojí diplomové práce se budu věnovat tomu, jak je možné využít právě pohádky Undine a Rusalka na 1. stupni.

Jak je patrné z literárně-vědní části mé diplomové práce, pohádky Undine a Rusalka mají mnoho společného. Jedním ze základních spojovatelů je to, že oba příběhy mají v názvu hlavní protagonistku příběhu, a to vodní vílu. V obou případech jsou to ženské postavy, obě se potýkaly se dvěma světy – světem fantazijním a světem skutečným, dominantním tématem obou pohádek je láska, a to mezi vílou a mužem, lidskou bytostí. Co je naopak rozlišuje, jsou rozdíly v dějové linii, což je dané jednak fantazií autora a jednak určitě i formou. Fouqué napsal prozaický, poměrně rozsáhlý příběh, do kterého se dá schovat mnoho detailů, oproti tomu Kvapil v libretu mohl zvolit spíše jednodušší text, jehož význam doplňuje jednak hudba opery a jednak herecký výkon herců na jevišti.

7.1 Němčina na prvním stupni

U nás se vyučuje primárně jako cizí jazyk angličtina, a to nejpozději do 3. ročníku na základní škole. Pokud se rodiče rozhodnou pro jiný první cizí jazyk, jsou upozorněni na to, že v dalším stupni vzdělávání nemusí škola nabízet vhodnou návaznost na jimi zvolený jazyk a jeho úroveň.¹²⁵ V České republice funguje několik základních škol, které nabízejí němčinu jako první cizí jazyk a angličtinu řadí mezi druhé cizí jazyky. K těmto školám patří například Základní škola německé školy v Praze, Základní škola německo-českého porozumění, Základní škola Kladská, Základní škola K Milíčovu, Základní škola Borová Lada nebo Základní škola Husova Liberec.¹²⁶

Na vzdělávání v oblasti jazyků jsou v rámci Evropy rozdílné názory. Evropská unie je jazykově i kulturně pestrá a vzájemný respekt je základní hodnotou EU. Právě povinnost respektovat onu jazykovou pestrost a zákaz diskriminovat kohokoli na základě jazyka v člancích je zanesena v Listině základních práv Evropské unie od roku 2000. Evropská unie má studium jazyků za svoji prioritu, z toho důvodu je jejím prostřednictvím financována celá

¹²⁵ Jazykové vzdělávání v Německu, Velké Británii, Švédsku a České republice. *ORBIS SCHOLAE*. 2011, 5(1), 107–121. Dostupné z: doi:<https://doi.org/10.14712/23363177.2018.80>

¹²⁶ Mateřské školy a základní školy. *Goethe Institut Tschechien* [online]. Praha [cit. 2022-07-05]. Dostupné z: <https://www.goethe.de/ins/cz/cs/spr/unt/kum/dfk/kus.html>

řada projektů – jak na podporu žáků a studentů, tak i samotných učitelů nebo dalších pracujících. Cílem EU je to, aby uměl každý její občan mateřský jazyk a kromě něho ještě dva jazyky, jelikož mnohojazyčnost je něco, co je důležité pro větší konkurenceschopnost. Do roku 2025 by měl vzniknout tzv. evropský prostor vzdělávání, kde by bylo běžné, že lidé kromě svého mateřského jazyka ovládají další dva jazyky. Evropské středisko pro moderní jazyky Rady Evropy (ECML) a Evropské výzkumné středisko pro mnohojazyčnost a jazykové vzdělávání (Mercator) pomáhají s výzkumem v oblasti jazyků, zkvalitňování výuky a poskytují podporu jazykům menšin.¹²⁷

7.2 Pohádky pohledem Rámcového vzdělávacího programu

V současné době se školy při tvorbě vlastního školního vzdělávacího programu musejí ohlížet na to, co je zaneseno do Rámcového vzdělávacího programu. I proto je to jeden z materiálů, o který jsem se v literárně-didaktické části své práce opřela.

Na 1. stupni základní školy dochází u dětí k významnému kroku, kdy žák přechází ze vzdělávání předškolního doprovázeného rodinnou péčí do vzdělávání, které je pravidelné, systematické a hlavně povinné. V tomto novém prostředí dominuje setkávání se s novými poznatky, učení se vzájemnému respektu a rozvíjení individuálních potřeb i zájmů. Toto se týká všech žáků – žáků se speciálními vzdělávacími potřebami, nadaných i mimořádně nadaných. Je to něco, na co je potřeba myslet a také samotný způsob vzdělávání by měl motivovat žáky k dalšímu učení, aktivitě, objevování, tvoření a řešení problémů. Žáci by měli zažívat převážně úspěch, měli by se potýkat s konkrétními a splnitelnými úkoly, motivovat by je měla práce s chybou. Obklopovat by je mělo podnětné a tvůrčí prostředí a měli by dosahovat osobního maxima.¹²⁸

Při každém plánování hodiny a učiva bychom měli myslet na to, že obecným cílem základního vzdělání je dosáhnout toho, aby si žáci osvojili různé strategie učení, uvažovali kreativně a logicky, dokázali řešit problémy, uměli všestranně, efektivně a otevřeně komunikovat, spolupracovat, respektovali druhé a jejich práci, kulturu a duchovní hodnoty,

¹²⁷ Jazyková politika. *Evropský parlament* [online]. [cit. 2022-07-11]. Dostupné z: <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/cs/sheet/142/jazykova-politika>

¹²⁸ *Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání (RVP ZV)* [online]. In: . [cit. 2022-07-11]. Dostupné z: <https://www.edu.cz/rvp-ramcove-vzdelavaci-programy/ramcovy-vzdelavacici-program-pro-zakladni-vzdelavani-rvp-zv/>

chránili psychické i fyzické zdraví své i ostatních, zvažovali své vlastní schopnosti v souladu s reálnými možnostmi, pracovali s informačními a jinými technologiemi bezpečně, kriticky a tvořivě. Žáci by se také měli připravit na to, aby se dokázali projevat samostatně a svébytně, uplatňovali svá práva, ale současně plnili své povinnosti. Potřeba projevat pozitivní city v chování k okolí a přírodě.¹²⁹

Těchto cílů můžeme dosáhnout tak, že budeme pracovat a usilovat o rozvíjení klíčových kompetencí u žáků – kompetence k učení, k řešení problémů, komunikativní, sociální a personální, občanské, pracovní a digitální.¹³⁰ Rámcovým vzdělávacím programem je vzdělávání žáků rozděleno do několika vzdělávacích oblastí – jazyk a jazyková komunikace, kam spadá český jazyk, cizí a další cizí jazyk, matematika a její aplikace, informatika, člověk a jeho svět, člověk a společnost, člověk a příroda, umění a kultura, člověk a zdraví, člověk a svět práce. Na prvním stupni je vzdělávací obsah rozdělen na první období, tím je myšlen 1. až 3. ročník, a druhé období, kam spadá 4. až 5. ročník.¹³¹

Po zvážení mého zaměření a prostudování RVP jsem se soustředila na oblast jazyk a jazyková komunikace, kam patří český jazyk, cizí jazyk a další cizí jazyk, a mezipředmětovými vztahy. Významnou součástí oblasti jazyk a jazyková komunikace je Český jazyk. Cílem této oblasti na základní škole je rozvoj komunikačních dovedností žáka, žák by měl být schopen správně vnímat a rozumět rozmanitým jazykovým sdělením, měl by se umět vhodným způsobem vyjadřovat a prakticky využívat a prosazovat výsledky svého poznávání. Dovednosti v oblasti českého jazyka a literatury jsou nezbytnou součástí všech vzdělávacích oblastí.

Český jazyk a jeho kvalitní znalost jsou nezbytné pro kvalitní získávání poznatků i v ostatních předmětech a oblastech vzdělávání. Mluvená i písemná podoba mateřštiny pomáhá žákům porozumět společensko-kulturnímu vývoji společnosti, vést efektivní mezilidskou komunikaci, žáci dokáží dobře vysvětlit svoje reakce i pocity, rozumí své roli v různých situacích v komunikaci a dokáží se zorientovat v okolním světě i v sobě samých.

¹²⁹ Tamtéž.

¹³⁰ Tamtéž.

¹³¹ *Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání (RVP ZV)* [online]. In: . [cit. 2022-07-11]. Dostupné z: <https://www.edu.cz/rvp-ramcove-vzdelavaci-programy/ramcovy-vzdelavacici-program-pro-zakladni-vzdelavani-rvp-zv/>.

Součástí komunikační a slohové výchovy je porozumění jazykovým sdělením, čtení s porozuměním, kultivované psaní, mluvení a schopnost rozhodovat se na základě přečteného nebo slyšeného textu.

V rámci literární výchovy se žáci prostřednictvím četby seznamují s literárními druhy, poznávají jejich specifické znaky, snaží se vystihnout to, co chtěl autor sdělit, a formulují názory na přečtené dílo. Učí se rozpoznávat rozdíl mezi literární fikcí a realitou. Během výuky ve škole děti postupně rozvíjejí své čtenářské návyky a schopnosti recepce textu, jeho interpretace a nakonec i produkce. Tyto dovednosti a poznatky mohou mít pozitivní dopad na postoje, hodnoty a duchovní život žáků.

Součástí učiva komunikační a slohové výchovy na 1. stupni ZŠ je podle RVP čtení, a to jak praktické, tak věcné, dále naslouchání, které opět může být praktické, zdvořilé, s porozuměním, ale i aktivní - se zaznamenáním toho, co slyším, mluvený a písemný projev. Učivo literární výchovy na prvním stupni obsahuje poslech literárních textů, zážitkové čtení společně s nasloucháním, práci s literárním textem – přednes, dramatizace nebo reprodukce, a seznámení se se základními literárními pojmy.

Z komunikační a slohové výchovy bych v souvislosti se zaměřením mé práce vybrala z výstupů prvního období zejména plynulé čtení s porozuměním. Je samozřejmě potřeba volit text adekvátní obsahu i rozsahu. Pracujeme s obrázky, které zobrazují řazení obrázků podle toho, jak se děj odehrál, za druhé období by to byla schopnost rozlišit informace podstatné a nedůležité, vyjádří obsah textu a zapamatuje si důležité informace z něj, během čtení volí správnou intonaci, přízvuk pauzy a tempo, rozlišuje od sebe spisovnou a nespisovnou výslovnost.

Z výstupů literární výchovy bych s ohledem na téma mé práce za první období vybrala určité čtení literárních textů, popř. interpretace z paměti, žák vyjadřuje své pocity, které u něj text vyvolal, žák rozlišuje prozaický text od veršovaného a bezpečně rozpozná pohádku od jiných textů, pracuje tvořivým způsobem s textem, za druhé období je to schopnost zaznamenat si dojmy z četby, tvorba vlastních textů, schopnost rozlišit umělecký text od neuměleckého a použití literárních pojmů při jednoduchém rozboru textu.

Další oblastí je cizí jazyk. Za první období by se dítě mělo naučit porozumět jednoduchým pokynům učitele v daném jazyce, opakuje a používá slova z hodiny, rozumí textům v písemné i mluvené podobě odpovídajícího rozsahu a s vizuální oporou, pokud má před sebou psané slovo nebo větu, přiřadí ho k jejich mluvené podobě. Nejpozději ve čtvrté až páté třídě by žák měl zvládnout v cizím jazyce i jednoduché rozhovory, sdílet informace o sobě, rodině a škole, odpovídat na otázky k těmto informacím. Žák dokáže vyhledat informaci v textu upraveném jeho úrovni a rozumí obsahu, dokáže napsat vlastní text krátkého rozsahu o sobě, rodině, koníčcích a událostech, vyplní formulář se svými údaji. Z hlediska témat se dítě na 1. stupni setkává s tématy domov, rodina, škola, volný čas, povolání, lidské tělo, jídlo, oblékání, nákupy, bydliště, dopravní prostředky, kalendářní rok, zvířata, příroda a počasí.¹³²

¹³² *Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání (RVP ZV)* [online]. In: . [cit. 2022-07-11]. Dostupné z: <https://www.edu.cz/rvp-ramcove-vzdelavaci-programy/ramcovy-vzdelavacici-program-pro-zakladni-vzdelavani-rvp-zv/>

8 Projekt

Pro soustředěnou práci na jednom určitém tématu je ideální popřemýšlet nad realizací projektu.

8.1 Význam projektu ve škole

Pro projekt je důležitý princip koncentrace, což znamená, že se výuka soustředí kolem jednoho motivu, jádra. To umožňuje jednak změnu v tom, jak bude učivo strukturováno, a jednak nabízí nový pohled na svět. Člověk je dnes a denně vystaven novým poznatkům z různých oblastí a jsou předmětem zkoumání různých věd. Škola by obdobně mohla stále rozšiřovat nabídku svých předmětů, ale to nejde, stejně tak nelze stále rozšiřovat rozsah učiva, a tak dochází k integraci učiva. Běžných je několik přístupů – koncipování podle ročních období nebo biotopů, zapracování konkrétní tématu z běžného života, například v nemocnici anebo poznání nejbližšího okolí.¹³³

Výhodou výuky na prvním stupni základních škol je to, že většinu předmětu učí jeden učitel a není problém si předměty z různých dnů „přehodit“ do jednoho dne a realizovat tak projekt v rámci konkrétních předmětů a mezipředmětově propojovat hodiny tak, jak to jako učitel cítím a potřebuji.

Na začátku projektu je důležité zvážit, co bude jeho hlavním cílem, jaké předměty se v něm promítnou, zda budou některé předměty integrovány a jaké bude trvání projektu. Projekt by měl odpovídat potřebám a zájmům dítěte, měl by reagovat na nějaké aktuální téma, měl by být interdisciplinární, hlavní těžiště by mělo být na žákovi, v jeho průběhu by měl být výsledkem produkt a ten by měl být zdokumentován, měl by být realizován formou skupinové práce, která má větší dopad na učení žáků, měl by spojovat školu s okolím.¹³⁴

Role učitele v projektu je spíš průvodcovská, učitel nemá přednášku, ale je žákům oporou. Nabízí dětem také materiály a ti s nimi následně pracují a tvoří výsledný produkt.¹³⁵

¹³³ COUFALOVÁ, Jana. *Projektové vyučování pro první stupeň základní školy: náměty pro učitele*. Praha: Fortuna, 2006. ISBN 80-7168-958-0, s. 6-7.

¹³⁴ Tamtéž, s. 11.

¹³⁵ Tamtéž, s. 12.

Pokud se rozhodnu učit nějaké téma v rámci projektového dne, má to tu výhodu, že dítě zůstává v tématu po celý den a nerozptyluje se myšlenkami k jiným tématům, jak tomu bývá často u klasických rozvrhů.

Předkládaný projekt je určen žákům přibližně 3. - 5. ročníku základní školy, kde probíhá výuka němčiny. Tam, kde němčinu žáci nemají, je potřeba menší obměna materiálů.

V rámci výuky na prvním stupni bychom si určili jeden projektový den vyhrazený pohádce. Potřebnými pomůckami budou běžně dostupné materiály. Velkým pomocníkem by mohla být interaktivní tabule, na kterou můžeme promítnout důležité pokyny a ranní dopis, v případě, že škola interaktivní tabulí nedisponuje, lze psát na libovolnou jinou tabuli nebo na velkoformátový papír. Každá z možností má své výhody i nevýhody. Za mě třeba výhoda papíru spočívá v tom, že jej můžeme následně vystavit a s dětmi se k tomu, co jsme společně vytvořili, opakovaně vracet.

8.2 Charakteristika projektu o vílách Undine a Rusalka

Projekt je orientovaný na pohádku a víly a zařadila bych jej do třetího až pátého ročníku prvního stupně základní školy. V přípravě jsem pracovala s němčinou, pokud by se na škole, která by chtěla projekt realizovat, němčina neučila nebo až na druhém stupni, lze využít jiné prostředky k evokaci nebo jednoduše fráze přeložit. Co se rozsahu a trvání týče, jako nad jednodenním. Je na zvážení vyučujícího, kdy projekt zařadí. Sama bych tento projekt realizovala na jaře – v dubnu nebo květnu. Duben je spojený s oslavou Dne Země, v rámci kterého bych vodní živel určitě zařadila. Další možností je za mě určitě květen, měsíc, kdy se podle slovanských mýtů, o kterých byla zmínka v literárně-vědné části, zjevovaly lidem rusalky a jiné víly.

8.3 Práce s texty

Pokud zamýšlíme pracovat s texty na 1. stupni, je potřeba zabývat se skladbou žáků ve třídě. Je třeba zohlednit to, jestli máme ve třídě dítě nadané, s odlišným mateřským jazykem nebo třeba se specifickými poruchami učení. V případě, že děti pracují individuálně, musíme uzpůsobit texty jejich úrovni a potřebám, aby každé z dětí zažilo úspěch a radost ze čtení. Pokud pracují žáci ve skupinách, můžeme si pomoci například rozdělením rolí a práci konkrétního žáka ve skupině upravit jemu na tělo.

Oporou žákům kromě diskuze, společného čtení nahlas, vysvětlování neznámé slovní zásoby mohou být také ilustrace. Názory na jejich přítomnost v dětských knihách se liší. Já sama jsem zastáncem toho, že si dítě nejprve vytvoří svoji vlastní představu, jak postavy vypadají a následně tu svoji představu může případně porovnat s verzí od ilustrátora. Vycházím z toho, jak to mám nastavené já – preferuji před zhlédnutím filmu četbu knihy a následně porovnávám svoji představu s představou režiséra.

9 Využití pohádek *Undine* a *Rusalka* na prvním stupni základní školy

Tato část představuje konkrétní ukázkou, jak pracovat s pohádkami *Undine* a *Rusalka*. Cílem je již žákům prvního stupně základní školy představit děj obou příběhů a předat jim jejich prostřednictvím jak nosnou myšlenku obou pohádek, tak zajímavá témata. Důležitou součástí předkládaného projektu je také podpora synestetického vnímání, a to nejen slovem, ale i hudbou a dalšími smysly, rozvíjení kognitivních procesů a zážitkového učení. Příprava na výuku pracuje s představou, že žáci se s němčinou na prvním stupni základní školy setkávají. Pokud tomu tak není a s němčinou se žáci ve výuce nesetkávají (jsem si vědoma toho, že je takových škol většina), lze jednoduchými úpravami přiblížit tyto příběhy i dětem bez znalosti němčiny.

Vzhledem k zaměření projektu bych jej situovala do třetí, čtvrté nebo páté třídy základní školy. Ideální je, když se pracuje s jazykovou skupinou, tedy polovinou žáků ve třídě, pokud ale budeme mít dostatek místa a kopií, zvládneme to i ve spojené třídě.

Po celou dobu pracuji s označením „učitel“, kde mám na mysli i učitelky, a „žák“, které v této práci zahrnuje i žákyně. Projektový den jsem rozdělila do několika bloků. Ty si může každý vyučující uzpůsobit svým vlastním potřebám a tempu žáků. Projekt je koncipován jako dvojjazyčný, ale lze z něj snadno udělat projekt ryze český.

- První blok 60 minut, 8:00-9:00 (Evokace v podobě vtipu cca 10 minut, Blackout poetry cca 20-30 minut, odpovídání na otázky 15-20 minut)
- Přestávka 10 minut 9:00-9:10
- Druhý blok 60 minut 9:10-10:10 (Co pomůže, když jsme smutní? cca 20 minut, Svatba Undine a rytíře – cca 30-40 minut)
- Přestávka 20-30 minut 10:10-10:40
- Třetí blok 60 minut 10:40-11:40 (Povídání s hostem na téma Rusalka, podle časových možností pozvaného 30-60 minut)
- Pauza na oběd 50 minut 11:40-12:30
- Čtvrtý blok 12:30-13:30 (Práce s obrázky, tvorba komiksu nebo psaní dopisu protagonistkám příběhu)

9.1 První blok

První blok se soustředí na význam slova víla a první z pohádek - *Undine*. Jeho cílem je, aby žák dokázal formulovat nejen svoji představu o víle, ale i představy ostatních. Z hlediska jazyka bude cílem zejména podporování pocitu radosti z učení se jazyku, pozorování odlišností v uspořádání slov v české a německé větě. Žáci by měli být schopni, pokud mají před sebou českou a německou větu, najít slovo, které nese tentýž význam v obou předložených větách. Žák se naučí pracovat s uměleckým textem a graficky jej upravovat ke své spokojenosti.

Pomůckami jsou dle priorit a možností učitele buď interaktivní tabule, křídlová tabule nebo flipchart, soubor s vtipem, případně jeho vytištěná verze nebo napsaný na tabuli, papíry, sešity, pastelky, fixy a německý slovníček.

První blok zahájíme společně v kroužku. První částí bloku, která bude zhruba na 10 minut, je evokace, jejíž součástí je německý vtip, jehož prostřednictvím žáci zjistí téma projektu. Žákům nebude tedy téma explicitně řečeno, ale bude mít podobu tzv. ranního dopisu. Učitel vzkaz buď promítne na interaktivní tabuli, nebo ho napíše ručně na libovolný jiný typ tabule, ideálně ještě před začátkem hodiny, aby se začátek hodiny zbytečně neoddaloval. Tím vzkazem je vtip:

„Mama, meine Lieblingsfeen sind Lillifee¹³⁶ und Erdbeerfee¹³⁷! Und deine?“ „Toffifee¹³⁸ und Morgenkaffe¹³⁹!“¹⁴⁰

Po přečtení vtipu lze očekávat ze strany dětí otázku: *„Was bedeutet Fee?“*. Ze strany učitele je žádoucí odpověď ve smyslu *„Die Fee bedeutet víla.“*, aby nijak nenabízel a nevnutil žákům svoji představu víly, popis a charakteristiku víly budeme po dětech následně požadovat. Cílem je radost z porozumění vtipu, proto pokud je to nutné, vysvětlíme další neznámá slovíčka, aby tento pocit měli všichni žáci bez rozdílu.

¹³⁶ V českém překladu *Princezna Lillifee*, pohádkový příběh původem z Německa.

¹³⁷ V Německu známá v pohádce *Erdbeerinchen Erdbeerfee*.

¹³⁸ Značka bonbonů.

¹³⁹ Ranní káva.

¹⁴⁰ *Mama, meine Lieblingsfeen sind Lillifee und Erdbeerfee!* [online]. [cit. 2022-07-11]. Dostupné z: <https://www.kaufdex.com/mama-meine-lieblingsfeen-sind-lillifee-und-erdbeerfee/>

Následuje diskuze s otázkou: „*Wie sieht eine Fee aus?*“ Možné jsou velmi jednoduché věty: „*Sie ist schön. Sie hat lange Haare. Sie...*“ Děti mohou malovat na tabuli či na papír to, co zazní. Slovíčka a věty píšeme na tabuli. Jakmile bude diskuze nad vílami uzavřená, položí učitel otázku: „*Kennt ihr Undine?*“ Odpověď bude nejspíš záporná, ale i v případě kladné odpovědi pokračujeme dál a využíváme to, co děti o příběhu vědí. Učitel pro účely diskuze o Undine promítne na tabuli, popř. má vytištěné otázky pro dvojice v kroužku a společně je s dětmi přečte a upřesní význam, je-li to potřeba:

„*Also die Fee heißt Undine. Woher kommt sie? Wie sieht sie aus? Wie ist sie? Wo lebt sie? Sprich darüber mit deinen Freund oder deiner Freundin.*“ Následuje diskuze a odhadování, odkud Undine asi pochází.

Žáci se po úvodní diskuzi, kdy se dozvídají téma bloku a základní slovní zásobu, vracejí zpátky na svá místa a podle počtu žáků ve třídě utvoří skupinky. Ideální je počet 4-5 dětí na skupinu. V následujících zhruba 30 minutách pracujeme s ukázkou z *Undine*, buď čteme společně anebo volíme tiché čtení. Německé úryvky čteme se žáky, české si mohou číst samostatně, zejména pokud jsou už v páté třídě. Třetí a čtvrtá třída si určitě může přečít nahlas i české ukázky.

9.1.1 Blackout poetry

Trvání: 20-30 minut

Cílem této aktivity je porovnání české a německé verze textu, sledování větné skladby a hlavně budování kladného vztahu k němčině, radost ze vzájemného sdílení vlastního pozorování a tvorby, co se mi na jazyce líbí a podpora již známé slovní zásoby.

Zadání: Přečti si v tichosti český text – pro 4. - 5. ročník. / Společně si přečteme český text – pro 3. ročník. Německý si přečteme společně nahlas. Zvýrazni si slova, která jsou Ti blízká (buď proto, že jim rozumíš, nebo Ti dobře znějí). Jakmile máš hotovo a jsi spokojený nebo spokojená s výsledkem, slova, která Tě neoslovila, začerni.

Dětem vytiskneme a rozdáme ukázky 1 až 3, a to jak v českém, tak v německém znění.

Dětem nabídneme, že tímto způsobem mohou pracovat i s dalšími ukázkami, pokud se jim tento druh práce s textem bude líbit.

Obsah ukázek: Příchod rytíře do chaty rybáře.

Ukázka č. 1 – česky:

„Je tomu již mnoho set let, co žil kdysi starý hodný rybář; jednoho krásného večera seděl přede dveřmi a spravoval síť.“¹⁴¹

Ukázka č. 1 - německy

„Es mögen nun wohl schon viele hundert Jahre her sein, da gab es einmal einen alten, guten Fischer; der saß eines schönen Abends vor der Tür und flickte seine Netze.“¹⁴²

Ukázka č. 2 – česky:

„Když toho večera seděl v bezelstné pohodě u svých sítí, přece jen se znenadání vylekal, neboť uslyšel v lesním šeru šustot, jako by přijížděl jezdec na koni.“¹⁴³

Ukázka č. 2 – německy:

„Da er nun an diesem Abend ganz arglos bei den Netzen saß, kam ihn doch ein unversehener Schrecken an, al ser es im Waldesdunkel rauschen hörte, wie Ros sund Mann.“¹⁴⁴

Ukázka č. 3 – česky:

„Hluk však způsobil krásně vyšnořený rytíř na koni, který mířil ze stínů stromů k chýši.“¹⁴⁵

Ukázka č. 3 – německy:

„Wer aber das Geräusch verursacht hatte, war ein schön geschmückter Ritter, der zu Ross durch den Baumschatten gegen die Hütte vorgeritten kam.“¹⁴⁶

Po přečtení a grafické úpravě si výsledky práce vzájemně sdílíme.

Nakonec v tomto momentě učitel doplní, že rybář nabídne rytíři nocleh s večerí.

¹⁴¹ FOUQUÉ, Friedrich de la Motte. *Mužiček Šibeniček: Rusalka*. Přeložila Anna SIEBENSCHINOVÁ. Praha: Odeon, 1977. Světová četba (Odeon), s. 65.

¹⁴² FOUQUÉ, Friedrich Baron de la Motte. *Undine*. Německo: Hamburger Lesehefte, 2011. ISBN 978-3872910967, s. 7

¹⁴³ FOUQUÉ, Friedrich de la Motte. *Mužiček Šibeniček: Rusalka*, s. 66.

¹⁴⁴ FOUQUÉ, Friedrich Baron de la Motte. *Undine*, s. 7.

¹⁴⁵ FOUQUÉ, Friedrich de la Motte. *Mužiček Šibeniček: Rusalka*. Přeložila Anna SIEBENSCHINOVÁ. Praha: Odeon, 1977. Světová četba (Odeon), s. 66.

¹⁴⁶ FOUQUÉ, Friedrich Baron de la Motte. *Undine*, s. 8.

9.1.2 Odpovídání na otázky k textu

Trvání: 15-20 minut

Zadání: Přečti si v tichosti český text – pro 4. - 5. ročník. / Společně si přečteme český text – pro 3. ročník. Německý si přečteme společně nahlas. Zkus odpovědět na otázky a jejich znění sdílej se spolužáky. Pokud máš hotovo a chce se Ti, můžeš s textem pracovat umělecky jako v rámci prvního bloku.

Cílem je opět podpořit a využít slovní zásobu, kterou děti znají. Žáci by měli umět odpovědět na W-otázky, umět slovní zásobu základních přídavných jmen.

Poznámka pro vyučující k ukázkám č. 5 a k otázce „Co je na textu zvláštního?“ – mnou zvolený překlad pracuje namísto jména Undine se jménem Rusalka. Překladatelka chtěla patrně českému čtenáři přiblížit zaměření pohádky už jejím názvem. Děti spíš budou znát Rusalku než Undine, je možné se s dětmi pobavit o práci překladatele. Tento moment využijeme v další práci s Rusalkou a porovnání obou postav.

Obsah ukázek: Seznámení Undine s rytířem.

Ukázka č. 4 - česky

„V tom se rozletěly dveře a překrásná plavovláska vklouzla dovnitř a řekla: ‚Jen jste si ze mě vystřelili, že tatínku? Kdepak máte toho svého hosta?‘ V téže chvíli však už zpozorovala rytíře a udiveně se zastavila před krásným jinochem.“¹⁴⁷

Ukázka č. 4 - německy

„Da flog die Türe auf, und ein wunderschönes Blondchen schlüpfte lachend herein und sagte: ‚Ihr habt mich nur gefoppt, Vater; wo ist denn nur euer Gast?‘ Im selben Augenblick aber ward sie auch den Ritter gewahr und blieb stauend vor dem schönen Jüngling stehen.“¹⁴⁸

- Wer ist „ein wunderschönes Blondchen? Wie heißt sie?
- Wie ist sie?

¹⁴⁷ FOUQUÉ, Friedrich de la Motte. *Mužiček Šibeníček: Rusalka*. Přeložila Anna SIEBENSCHÉINOVÁ. Praha: Odeon, 1977. Světová četba (Odeon), s. 69.

¹⁴⁸ FOUQUÉ, Friedrich Baron de la Motte. *Undine*. Německo: Hamburger Lesehefte, 2011. ISBN 978-3872910967, s. 10.

Poté následuje vzájemné sdílení odpovědí na otázky. Učitel doplní, že se Undine naštvála a utekla z chýše ven – v noci.

Ukázka č. 5 - česky

„Ale protože žádný z nich nebyl schopen myslet skoro na nic jiného než na Rusalku, nevěděli také nic lepšího, než že rytíř poslouchal, jak se dostala Rusalka k rybáři a rybář že tuto historiku vypravoval.“¹⁴⁹

Ukázka č. 5 - německy

„Weil aber nun beide an fast gar nichts anderes zu denken vermochten als an Undinen, so wussten sie auch nichts Besseres, als der Ritter, zu hören, welchergestalt Undine zu dem alten Fischer gekommen sei – der alte Fischer, eben diese Geschichte zu erzählen.“¹⁵⁰

- Co je na textu zvláštního?

Učitel očekává rozpor mezi jmény dívek. Doplní, že rybář šel obchodovat a žena s malým dítětem zůstala doma.

9.2 Druhý blok

V rámci druhého bloku bude pozornost směřovaná na emoce a prožívání dětí. Věnovat se budeme tématu smrti, pocitu viny a možným řešením na první pohled bezvýchodné situace.

9.2.1 Co pomůže, když jsme smutní?

Trvání: cca 20 minut

Zadání: Přečti si v tichosti český text – pro 4. - 5. ročník. / Společně si přečteme český text – pro 3. ročník. Německý si přečteme společně nahlas. Zkus odpovědět na otázky, které si společně projdeme. Ukázky jsou z pasáže knihy, kde rybář rytíři osvětluje původ Undine.

Cílem této části je práce s vlastními emocemi a prožíváním. Každý se v této aktivitě soustředí především sám na sebe. Sdílením zkušeností se můžeme navzájem posouvat dál a pomoci ostatním se zvládnutím jejich obav a trápení.

¹⁴⁹ FOUQUÉ, Friedrich de la Motte. *Mužiček Šibeniček: Rusalka*, s. 72.

¹⁵⁰ FOUQUÉ, Friedrich Baron de la Motte. *Undine*, s. 13.

Poznámka: Je na zvážení učitele, jakým způsobem tuto část pojme. Ideální je varianta, pokud téma smrti zpracováváme s dětmi v průběhu celého roku a tento projekt není jejich první kontakt ve škole s ní. Když si s dětmi ráno sesedneme do kroužku, už na prvním stupni se setkáváme s tím, že děti sdílejí zkušenosti s úmrtím prarodičů, zvířátek, případně i v jiném kontextu a je na místě tomu dát v ten daný okamžik prostor. V tu chvíli si to potřebuje každý prožít. Na paměti musíme mít i to, že každý kolektiv je jiný. Pokud jde o palčivé, aktuální téma, může necitlivý a špatný přístup napáchat více škody než užítku. Na druhou stranu je ale podle mě chybou náročná témata vypouštět z výuky. Učitelé mohou být ti jediní, se kterými mají děti tu možnost se o takových věcech bavit.

Ukázkám by mělo předcházet sdělení, že je to z části, kdy rybář rytíři sděluje, jak je to doopravdy s Undine.

Obsah: Undine není dcera rybáře, ale je to dívka, která se objevila u jejich dveří krátce poté, co jejich skutečná dcera nejspíš utonula v jezeře.

Ukázka č. 6 – česky:

„Žena mi vyšla vstříc a z očí jí proudily slzy jako dvě bystřiny; na sobě měla smuteční šaty.“¹⁵¹

Ukázka č. 6 – německy:

„Meine Frau kam gegangen mit strömenden Augen wie zwei Bäche, sie hatte Trauerkleidung angelegt.“¹⁵²

Ukázka č. 7 – česky:

„Žena seděla s dítětem na břehu jezera, a jak si tak s ním bezstarostně a šťastně hraje, maličká se znenadání předkloní, jako by uviděla ve vodě bůhvíjaký zázrak; [...] propadne dolů vlhkým vodním zrcadlem.“¹⁵³

Ukázka č. 7 – německy:

¹⁵¹ FOUQUÉ, Friedrich de la Motte. *Mužiček Šibeniček: Rusalka*. Přeložila Anna SIEBENSCHINOVÁ. Praha: Odeon, 1977. Světová četba (Odeon), s. 73.

¹⁵² FOUQUÉ, Friedrich Baron de la Motte. *Undine*. Německo: Hamburger Lesehefte, 2011. ISBN 978-3872910967, s. 13.

¹⁵³ FOUQUÉ, Friedrich de la Motte. *Mužiček Šibeniček: Rusalka*, s. 74.

„Am Seeufer hatte meine Frau mit dem Kinde gesessen, und wie sie so recht sorglos und selig mit ihm spielt, bückt sich die Kleine auf einmal vor, als sehe sie etwas ganz Wunderschönes im Wasser; [...] schießt in den feuchten Spiegel hinunter.“¹⁵⁴

- Co se v ukázce stalo?
- Co Ti pomáhá, když se Ti něco nepovede? A když jsi smutný?
- Co by pomohlo té ženě, případně muži?
- Jaké řešení očekáváš od knihy?

Učitel prozrazuje: Přišli o miminko, ale na prahu chaty se jim objevila pak holčička, 3-4 roky. Ujali se jí. A stále hledali její pravé rodiče.

- Jak se Ti zamlouvá řešení autora knihy?

9.2.2 Svatba Undine a rytíře

Trvání: 15 minut

Zadání: Přečti si v tichosti český text – pro 4. - 5. ročník. / Společně si přečteme český text – pro 3. ročník. Německý si přečteme společně nahlas.

Cílem této části je seznámit žáky s (údajným) koncem.

Učitel sdělí dětem ve zkratce děj, který se mezitím odehrál: Undine se našla (utekla proto, že jí rytíř nevyprávěl příběh, jak se dostal až k nim do chaty). Rytíř vyprávěl, že jel do svobodného říšského města, kde se konaly turnaje a rytíř tam poznal překrásnou Bertaldu. Bertalda byla schovankou jednoho z nejmocnějších vévodů; ta ho pověřila prozkoumáním lesa, kde žila Undine s rybářem a paní. Rytíř se potýkal s lesními strašidly. Chce odejít zpátky, ale nemůže, proč?

Ukázka 8 – česky:

„Jen to zkus dostat se přes rozvodněný lesní potok, po loďce, na koni, nebo sám, jak chceš.“¹⁵⁵

Ukázka 8 – německy:

¹⁵⁴ FOUQUÉ, Friedrich Baron de la Motte. *Undine*, 14.

¹⁵⁵ FOUQUÉ, Friedrich de la Motte. *Mužiček Šibeniček: Rusalka*. Přeložila Anna SIEBENSCHÉINOVÁ. Praha: Odeon, 1977. Světová četba (Odeon), s. 86.

„Prob es doch mal, durch den übergetretenen Waldstrom zu setzen, mit Kahn, mit Ross oder allein, wie du Lust hast.“¹⁵⁶

Ukázka 9 – česky:

„Když se však vrátil s kořistí, Rusalka si skoro nikdy neodpustila, aby mu nevyhubovala, že ty roztomilé veselé tvorečky z modrého vzdušného moře tak nepřátelsky olupuje o jejich radostný život.“¹⁵⁷

Ukázka 9 – německy:

„Brachte er nun seine Beute zurück, so unterließ Undine fast niemals ihn auszuschelten, dass er den lieben lustigen Tierchen oben im blauen Luftmeer so feinlich ihr fröhliches Leben stehle.“¹⁵⁸

Ukázka 10 – česky, s komentářem:

Jednou k nim zavítal kvůli rozvodněné vodě kněz.

„Tu se rytíř nezdržel a obrácen ke knězi pravil: ‚Vidíte zde před sebou, důstojný pane, snoubence, a nebude-li dívka a staří hodní rybáři nic namítat, měl byste nás ještě dnes večer seždat.‘“¹⁵⁹

Ukázka 10 – německy:

„Da brach es aus des Ritters Munde, dass er, gegen den Priester gewandt, sagte: ‚Ihr seht hier ein Brautpaar vor Euch, ehrwürdiger Herr, und wenn dies Mädchen und die guten alten Fischersleute nichts dawider haben, sollt Ihr uns heute Abend noch zusammengeben.“¹⁶⁰

Ukázka 11 – česky:

„Potom je několika málo slavnostními slovy oddal, staří manželé mladým požehnali a nevěsta se tiše rozechvělá a zamyšlená přimkla k rytíři.“¹⁶¹

¹⁵⁶ FOUQUÉ, Friedrich Baron de la Motte. *Undine*. Německo: Hamburger Lesehefte, 2011. ISBN 978-3872910967, s. 23.

¹⁵⁷ FOUQUÉ, Friedrich de la Motte. *Mužiček Šibeniček: Rusalka*, s. 87.

¹⁵⁸ FOUQUÉ, Friedrich Baron de la Motte. *Undine*, s. 24.

¹⁵⁹ FOUQUÉ, Friedrich de la Motte. *Mužiček Šibeniček: Rusalka*. Přeložila Anna SIEBENSCHÉINOVÁ. Praha: Odeon, 1977. Světová četba (Odeon), s. 95.

¹⁶⁰ FOUQUÉ, Friedrich Baron de la Motte. *Undine*. Německo: Hamburger Lesehefte, 2011. ISBN 978-3872910967, s. 30.

¹⁶¹ FOUQUÉ, Friedrich de la Motte. *Mužiček Šibeniček: Rusalka*, s. 96.

Ukázka 11 – německy:

„*Er gab sie sodann mit kurzen, freierlichen Worten zusammen, die alten Eheleute segneten die jungen, und die Braut lehnte sich leise zitternd und nachdenklich an den Ritter.*“¹⁶²

- Končí takto příběh? Proč ano, proč ne?

Očekávám, že se děti budou zabývat Bertaldou, která rytíře vyslala do lesa. Jak to, že si rytíř vzal Undine, když se předtím zamiloval do Bertaldy?

- Jak si myslíte, že to skončí?

Žáci pracují s tím, co se o příběhu dozvěděli. Zkusí dokončit příběh. Učitel pak pomůže s pomocí kapitoly 5.2 *Děj pohádky Undine* v této práci.

Závěrem prvního bloku se vracíme k otázkám, na které jsme neuměli na začátku odpovědět, a to „*Wie sieht Undine aus?*“ „*Woher kommt sie?*“ „*Was mag sie?*“... Výstupem z prvního bloku může být i pětilístek.

9.3 Třetí blok

Třetí blok projektového dne si klade za cíl seznámit žáky s jednou z nejznámějších víl české kulturní scény, a to s Rusalkou. Cílem této části je jednak to, že by měl být žák schopen vyjmenovat jednotlivé postavy, které v příběhu figurují, a jednak děj opery Rusalka. Cílem je také to, že žák ví, že je více druhů hlasů a jaké nástroje se jak podepisují na výsledné atmosféře a vyznění příběhu.

9.3.1 Povídání s hostem na téma Rusalka

Učitel řekne žákům „*Wir haben schon Undine kennengelernt. In Tschechien haben wir auch eine Fee wie Undine. Habt ihr eine Idee, wie sie heißt?*“

Předpokládám, že vzhledem k první části a překladu *Undine* jako Rusalky někdo Rusalku zmíní. V případě, že ne, poradíme dětem, že jméno dnes již slyšely.

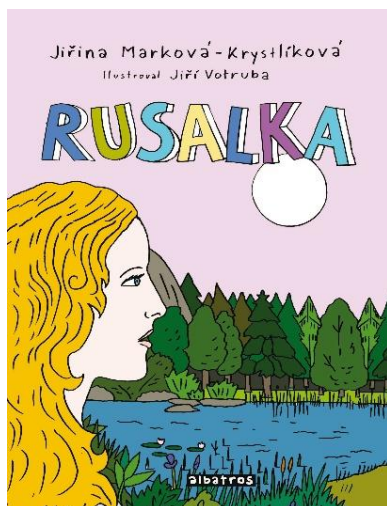
Poté, co první dva bloky byly zaměřené na čtení a práci s textem, třetí část by měla být více odpočinková a měla by žákům umožnit kontakt s někým z venku, kdo tématu rozumí a věnuje se mu, je to jeho koníček nebo profese. Co se týče *Rusalky*, ideální by bylo pozvat si

¹⁶² FOUQUÉ, Friedrich Baron de la Motte. *Undine*, s. 30.

bud' někoho přímo z divadelního prostředí, nebo autora některé z adaptací. Pokud má učitel štěstí, podaří se mu do hodiny nalákat někoho, kdo tak nějak rozumí obojímu. Takovým člověkem je například Jiřina Marková Krystlíková, autorka adaptace *Rusalky* pro dětského čtenáře. Krystlíková je nejen autorkou této knihy, ale sama zpívala hned několik operních rolí a současně je také pedagožkou na pražské konzervatoři. Aktivně se svými projekty podílí na přibližování opery dětským posluchačům.

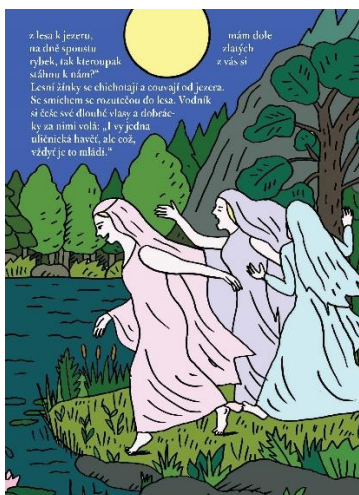
Od setkání s hostem bych očekávala seznámení dětí se samotným dílem, jeho autory, dějem, postavami, ukázkami árií z opery a představení nástrojů i hlasů, které ovlivňují vyznění děje. Na závěr by mohla proběhnout diskuze a práce s knihou. Sama bych ověřila získané znalosti dětí prostřednictvím obrázků, které jsou v knize zastoupené. Knihu bych nechala otevřenou, aby byly vidět obrázky, ale současně nebylo možné přečíst text. Děti by zkusily převyprávět děj na základě obrázků.

Obrázek č. 1: Titulní strana knihy *Rusalka*¹⁶³

¹⁶³*Rusalka* [online]. [cit. 2022-07-11]. Dostupné z: <https://img-cloud.megaknihy.cz/288929-original/aa70ae5ce6cd94f6d41b488a1f1d9a0d/rusalka.jpg>.

Obrázek č. 2: Ukázka z knihy *Rusalka*¹⁶⁴

9.4 Čtvrtý blok – uzavření projektového dne

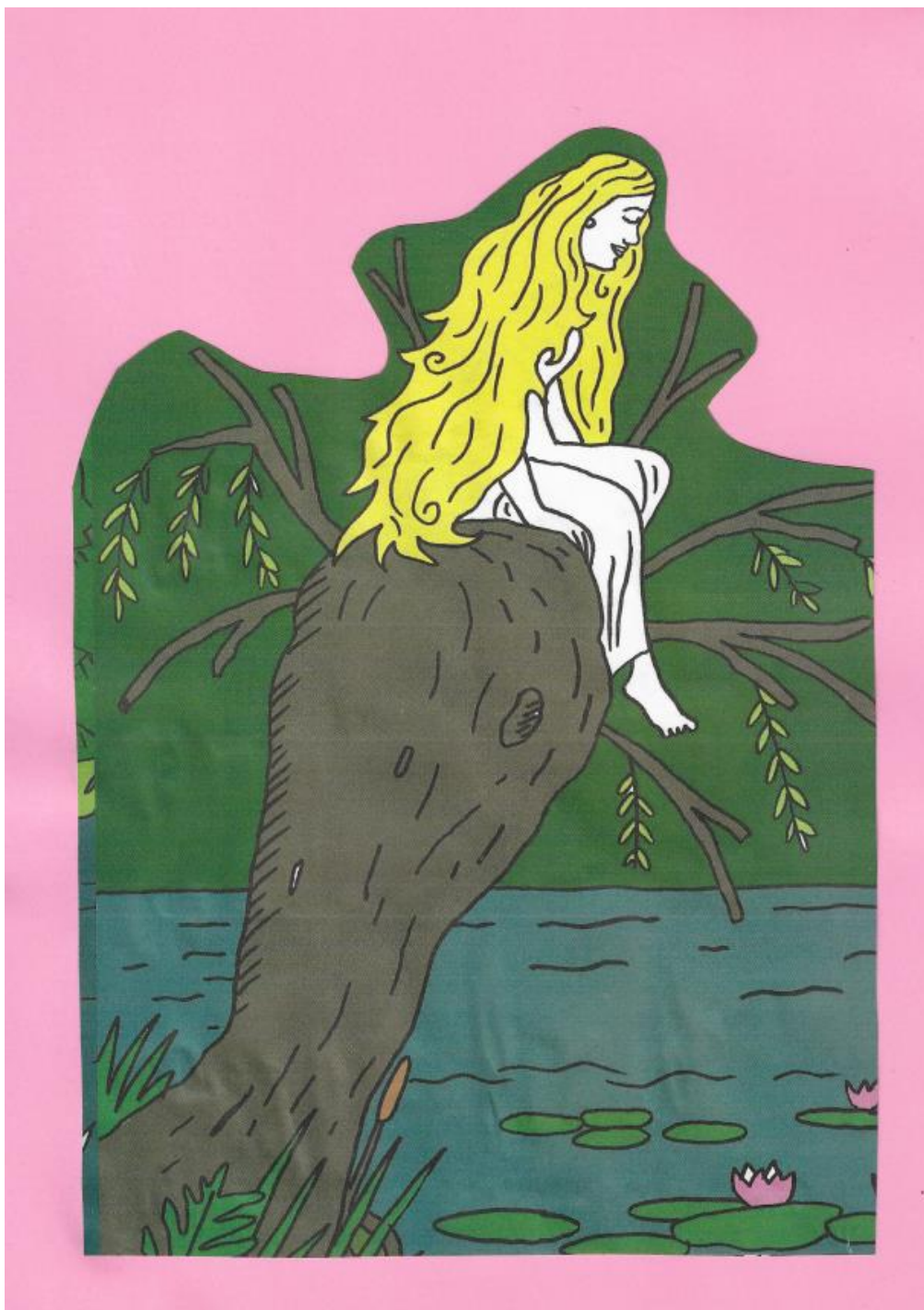
Cílem poslední části je to, aby dítě dokázalo jmenovat alespoň jeden rozdíl mezi oběma vílami, se kterými se během projektového dne seznámil. To, že bylo dosaženo tohoto cíle, bude vyhodnoceno na základě posledních aktivit, které se k této části hodí.

V této části bude možnost volby aktivity. Jedním ze způsobů, jak vyjádřit rozdíl mezi oběma vílami, bude komiks. V příloze jsou pracovní listy, se kterými mohou žáci pracovat. K jednotlivým postavám mohou doplňovat bubliny, co říkají nebo co prožívají. Obraz by měl být jednou součástí příběhu *Undine* a podruhé součástí *Rusalky*. Druhým způsobem je vytvořit jeden plakát nebo titulní stranu knihy *Rusalky*, druhý zaměřený na *Undine*, aniž by to bylo explicitně na díle napsané. Hra se slovy nebo s obrázky by měla napovědět, o které z děl se jedná. Posledním způsobem je psaní dopisu nebo *Undine* a *Rusalce*, obsahovat může doplňující otázky, doporučení, obdiv, případně i kritiku. Předpokladem je opět velmi dobrá znalost obou děl.

Ve všech aktivitách je žádoucí, aby si děti zpětně dohledávaly momenty v příběhu, které jim unikly a ony je potřebují pro zhotovení jednoho z úkolů. Žáci jsou vedeni k tomu pracovat se zdroji a v případě nejasností se doptat buď spolužáků, nebo učitele.

¹⁶⁴ *Rusalka* [online]. [cit. 2022-07-11]. Dostupné z: <https://img-cloud.megaknihy.cz/288929-original/aa70ae5ce6cd94f6d41b488a1f1d9a0d/rusalka.jpg>.

Obrázek č. 3: Příklad možného využití upravené knižní ilustrace. Rusalka u vody.¹⁶⁵

¹⁶⁵ MARKOVÁ-KRYSTLÍKOVÁ, Jiřina. *Rusalka*. Ilustroval Jiří VOTRUBA. V Praze: Albatros, 2017. Příběhy z jeviště. ISBN 9788000047911. Nestránkováno.

Obrázek č. 4: Příklad možného využití knižní ilustrace. Utrápený Vodník.¹⁶⁶

¹⁶⁶ MARKOVÁ-KRYSTLÍKOVÁ, Jiřina. *Rusalka*. Ilustroval Jiří VOTRUBA. V Praze: Albatros, 2017. Příběhy z jeviště. ISBN 9788000047911. Nestránkováno.

Obrázek č. 5: Příklad možného využití knižní ilustrace. Rusalka.¹⁶⁷

¹⁶⁷ MARKOVÁ-KRYSTLÍKOVÁ, Jiřina. *Rusalka*. Ilustroval Jiří VOTRUBA. V Praze: Albatros, 2017. Příběhy z jeviště. ISBN 9788000047911. Nestránkováno.

10 Projektový den skončil – a kam dál?

Smyslem projektového dne by mělo kromě jeho samotné realizace a vyhodnocení být také obeznámení ostatních o jeho uskutečnění a výsledcích, stejně jako šíření povědomí o výsledcích práce dál. Ideálním způsobem, jak dát svému okolí najevo, k čemu jsme v hodině dospěli, je školní nástěnka na chodbě s pracemi žáků, popř. její nafocení na stránky školy se souhlasem dětí.

Dalším možným způsobem, jak na projekt navázat, je pak společná návštěva divadla dětmi i rodiči, které uspořádá škola. V dnešní hektické době je pro spoustu rodin sladění časových možností nadlidský výkon, škola v tomto případě může pomoci se zprostředkováním jedinečného zážitku.

Divadlo, které se věnuje adaptaci opery *Rusalka* pro děti, je například plzeňské divadlo Josefa Kajetána Tyla. Další možností je návštěva Národního divadla, kde bývá *Rusalka* na programu i během víkendů.

Kromě návštěvy divadla lze využít také speciálních programů knihoven v nejbližším okolí, případně se podívat po výstavách či jiných kulturních akcích.

Závěr

Předkládaná diplomová práce se věnuje pohádkám, jejich psychologickému významu a především dílům Undine a Rusalka. Cílem je literární analýza, literární komparace protagonistek a didaktické zpracování pro účely vyučování nejen v rámci německého jazyka na prvním stupni.

Cílem literárně-vědní části práce je zjištění původu slov pohádka a Märchen. Pohádka je zábavný, prozaický žánr folklorního původu s fantastickým příběhem a reálnými i smyšlenými prvky. Český původ slova Pohádka souvisí se slovem hádati, které znamenalo mluvit spolu, jeho význam ve smyslu smyšleného příběhu je známý pouze v češtině. Německé slovo Märchen má svůj původ ve slově maere, což znamenalo zprávu, příběh nebo pověst. Díky koncovce typické pro zdobněliny získalo slovo svůj současný význam.

Vznik pohádky vysvětlují teorie mytologická, antropologická, migrační a historicko-geografická. Pohádky lze dělit podle různých hledisek, například podle jejich autora nebo obsahu. V kapitole věnované dítěti bylo cílem vysvětlit proměnu výchovy a pohledu na dítě v souvislosti s pohádkou a jejím významem, jakou roli má v pohádce zlo a psychologie pohádky.

Třetí kapitola osvětluje význam víl a klade si za cíl přiblížit původ českého a německého označení, které souvisí v případě češtiny se slovem vel, které znamená hynout, popřípadě velýs, které označuje duchy. Německé Fee je odvozené od francouzského výrazu pro kouzelnici. Víly byly odedávna součástí slovanské mytologie a první zmínka o nich pochází ze 13. století, spíše ale existovaly i dávno předtím.

Hlavním předmětem zkoumání literárně-analytické části bylo porovnávání Kvapilovy Rusalky a Fouquého Undine. Přičemž Rusalka byla ovlivněna Undine. Obě díla vycházejí ze stejného motivu. Cílem byl literárně-vědný rozbor obou děl a analýza dějů pro účely didaktického zpracování. Samostatnou kapitolu tvořila část věnovaná komparaci protagonistek.

Poslední část práce tvoří literárně-didaktická část, která se zabývá němčinou na prvním stupni základních škol a tématem pohádky v rámci RVP. Samotné téma je zpracováno v

rámci jednodenního projektu, který je situován do školy, ale má přesah i do volného času. Vrcholem je pak návštěva dětské opery „O Rusalce“ v divadle Josefa Kajetána Tyla v Plzni.

Resümee

Die vorliegende Diplomarbeit widmet sich den Märchen, ihrer psychologischen Bedeutung und insbesondere den Werken Undine und Rusalka. Der Ziel ist literarische Analyse, literarischer Vergleich der Protagonistinnen und die didaktische Aufbereitung für Zwecke des Unterrichts nicht nur in Deutsch an der Grundschule.

Ziel des literaturwissenschaftlichen Teils der Arbeit ist, die Herkunft der Wörter Pohádka und Märchen herauszufinden. Ein Märchen ist eine unterhaltsame, prosaische Gattung folkloristischen Ursprungs mit einer fantastischen Geschichte und realen und fiktiven Elementen. Der tschechische Ursprung des Wortes Pohádka hängt mit dem Wort raten und sprechen zusammen, seine Bedeutung im Sinne einer fiktiven Geschichte ist nur in der tschechischen Sprache bekannt. Das deutsche Wort Märchen hat seinen Ursprung im Wort maere, das Nachricht, Geschichte oder Gerücht bedeutete. Dank der für Diminutiven typischen Endung erhielt das Wort seine heutige Bedeutung.

Mythologische, anthropologische, Migrations- und historisch-geographische Theorien erklären die Entstehung des Märchens. Märchen lassen sich nach verschiedenen Aspekten einteilen, zum Beispiel nach ihrem Autor oder Inhalt. Im dem Kind gewidmeten Kapitel ging es darum, den Wandel der Erziehung und den Blick auf das Kind im Zusammenhang mit dem Märchen und seiner Bedeutung, die Rolle des Bösen im Märchen und die Psychologie des Märchens zu erläutern.

Das dritte Kapitel beleuchtet die Bedeutung von Feen und soll den Ursprung der tschechischen und deutschen Bezeichnung erklären, die im Fall des Tschechischen mit dem Wort vel, was umkommen bedeutet, oder velýs, das sich auf Geister bezieht, verwandt ist. Das deutsche Wort Fee leitet sich vom französischen Wort für Zauberin ab. Feen sind seit langem ein Teil der slawischen Mythologie und die erste Erwähnung von ihnen stammt aus dem 13. Jahrhundert, aber sie existierten schon lange davor.

Hauptthema des literarisch-analytischen Teils war der Vergleich von Kvapils Rusalka und Fouqués Undine. Wobei Rusalka durch Undine beeinflusst wurde. Beiden Werke liegt das gleiche Motiv zugrunde. Ziel war eine literaturwissenschaftliche Analyse beider Werke und eine Analyse der Handlung zum Zwecke der didaktischen Aufbereitung. Ein separates

Kapitel besteht aus einem Abschnitt, der dem Vergleich weiblicher Protagonistinnen gewidmet ist.

Der letzte Teil der Arbeit besteht aus einem literarisch-didaktischen Teil, der sich mit Deutsch auf der ersten Stufe der Grundschule und dem Thema Märchen im Rahmen der RVP auseinandersetzt. Das Thema selbst wird im Rahmen eines eintägigen Projekts bearbeitet, das in der Schule angesiedelt ist, aber auch in der Freizeit stattfinden kann. Höhepunkt ist dann ein Besuch der Kinderoper „O Rusalce“ im Josef-Kajetán-Tyl-Theater in Pilsen.

Seznam použitých informačních zdrojů

Antonín Dvořák, *Rusalka*: [lyrická pohádka o třech jednáních : premiéry 13. a 17. května 2009 v Národním divadle. Autor úvodu Beno BLACHUT. V Praze: Národní divadlo, c2009. ISBN 978-80-7258-313-3.

ANTONÍN, Luboš. *Bestiář: bájná zvířata, živlové bytosti, monstra, obludy a nestvůry v knižní ilustraci konce středověké Evropy*. Praha: Půdorys, 2003. ISBN 80-86018-17-2.

BALAJKA, Bohuš. *Přehledné dějiny literatury*. 2., upr. vyd. Praha: SPN, 1992. Maják (Státní pedagogické nakladatelství). ISBN 80-04-25316-4.

ČEŇKOVÁ, Jana. *Vývoj literatury pro děti a mládež a její žánrové struktury: adaptace mýtů, pohádek a pověstí, autorská pohádka, poezie, próza a komiks pro děti a mládež*. Praha: Portál, 2006. ISBN 80-7367-095-X.

Fee. In: *DUDEN* [online]. [cit. 2022-07-11]. Dostupné z: <https://www.duden.de/rechtschreibung/Fee>.

FORST, Vladimír, Jiří OPELÍK a Luboš MERHAUT, ed. *Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce*. Praha: Academia, 1985-^^^-. ISBN 80-200-0345-2.

FOUQUÉ, Friedrich Baron de la Motte. *Undine*. Německo: Hamburger Lesehefte, 2011. ISBN 978-3872910967.

FOUQUÉ, Friedrich de la Motte. *Mužiček Šibeníček: Rusalka*. Přeložila Anna SIEBENSCHINOVÁ. Praha: Odeon, 1977. Světová četba (Odeon).

FRANZ, Marie-Louise von. *Psychologický výklad pohádek: smysl pohádkových vyprávění podle jungovské archetypové psychologie*. Vydání čtvrté. Přeložil Kristina ČERNÁ, přeložil Jan ČERNÝ. Praha: Portál, 2015. Spektrum, 5. ISBN 978-80-262-0863-1.

GENČIOVÁ, Miroslava. *Literatura pro děti a mládež ve srovnávacím žánrovém pohledu*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1984. ISBN 14-326-84.

GLOSÍKOVÁ, Viera, Milan TVRDÍK, Markéta BALCAROVÁ, et al. *Slovník německy píšících spisovatelů*. Praha: Libri, 2018. ISBN 978-80-7277-560-6.

HIGH, Helen. *Why Can't I Help This Child to Learn?: Understanding Emotional Barriers to Learning*. Milton: Routledge, 2011, 1 online resource (167 p.). ISBN 1-78049-979-5. Dostupné z: doi:10.4324/9780429485015.

CHALOUPKA, Otakar a Jaroslav VORÁČEK. *Kontury české literatury pro děti a mládež: od začátku 19. století po současnost*. 2., rozš. vyd. Praha: Albatros, 1984. ISBN (Váz.).

Jazyková politika. *Evropský parlament* [online]. [cit. 2022-07-11]. Dostupné z: <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/cs/sheet/142/jazykova-politika>.

Jazykové vzdělávání v Německu, Velké Británii, Švédsku a České republice. *ORBIS SCHOLAE*. 2011, 5(1), 107–121. Dostupné z: doi:<https://doi.org/10.14712/23363177.2018.80>

JŮVA, Vladimír a Vladimír JŮVA. *Stručné dějiny pedagogiky*. Brno: Paido, 1997. ISBN 80-85931-43-5.

KARIKA, Jozef. *Slovanská magie*. Praha: Vodnář, 2003. ISBN 80-86226-41-7.

KASPER, Tomáš a Dana KASPEROVÁ. *Dějiny pedagogiky*. Praha: Grada, 2008. Pedagogika. ISBN 978-80-247-2429-4.

LEHÁR, Jan. *Česká literatura od počátků k dnešku*. Praha, 1998. Česká historie. ISBN 80-7106-308-8.

MÁCHAL, Jan. *Nákres slovanského bájesloví*. Praha: Šimáček, 1891.

Mateřské školy a základní školy. *Goethe Institut Tschechien* [online]. Praha [cit. 2022-07-05]. Dostupné z: <https://www.goethe.de/ins/cz/cs/spr/unt/kum/dfk/kus.html>.

Menclová, Hana. *Diminutiva im Deutschen und Tschechischen : Eine Studie am Beispiel von Märchen des 19. Jahrhunderts und der Gegenwart*, Frank & Timme, 2019. *ProQuest Ebook Central*, <https://ebookcentral.proquest.com/lib/cuni/detail.action?docID=5719840>.

MENCLOVÁ, Věra a Václav VANĚK. *Slovník českých spisovatelů*. 2., přeprac. a dopl. vyd. Praha: Libri, 2005. ISBN 80-7277-179-5.

MOCNÁ, Dagmar a Josef PETERKA. *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha: Paseka, 2004. ISBN 80-7185-669-X.

MOLICKA, Maria. *Příběhy, které léčí*. Praha: Portál, 2007. ISBN 978-80-7367-203-4.

PETERKA, Josef. *Teorie literatury pro učitele*. 3. vyd. Jiloviště: Mercury Music & Entertainment, 2007. ISBN 978-80-239-9284-7.

POLÁK, Josef. *Česká literatura 19. století: [vysokoškolská učebnice pro studující studijních oborů 73-11-8 Český jazyk a literatura a 76-12-8 Učitelství všeobecně vzdělávacích předmětů - aprobační předmět český jazyk a literatura na filozofické a pedagogické fakultě]*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1990. Učebnice pro vysoké školy (Státní pedagogické nakladatelství). ISBN 80-04-23906-4.

Proč jsou pohádky pro děti důležité? [online]. [cit. 2022-07-11]. Dostupné z: <https://www.detskepomucky.cz/blog/proc-jsou-pohadky-pro-deti-dulezite/>.

Ptejte se knihovny [online]. [cit. 2022-07-05]. Dostupné z: <https://www.ptejteseknihovny.cz/dotazy/etymologie-slova-pohadka>.

Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání (RVP ZV) [online]. In: . [cit. 2022-07-11]. Dostupné z: <https://www.edu.cz/rvp-ramcove-vzdelavaci-programy/ramcovy-vzdelavacici-program-pro-zakladni-vzdelavani-rvp-zv/>.

RUSALKA - LIBRETO I. DĚJSTVÍ. In: *Antonín Dvořák* [online]. [cit. 2022-07-11]. Dostupné z: <http://www.antonin-dvorak.cz/rusalka-libreto1>.

RUSALKA - LIBRETO II. DĚJSTVÍ. In: *Antonín Dvořák* [online]. [cit. 2022-07-11]. Dostupné z: <http://www.antonin-dvorak.cz/rusalka-libreto2>.

RUSALKA - LIBRETO III. DĚJSTVÍ. In: *Antonín Dvořák* [online]. [cit. 2022-07-11]. Dostupné z: <http://www.antonin-dvorak.cz/rusalka-libreto3>.

SIROVÁTKA, Oldřich. *Česká pohádka a pověst v lidové tradici a dětské literatuře*. Brno: Ústav pro etnografii a folkloristiku AV ČR, 1998, 183 s. ISBN 80-85010-06-2.

ŠUBRTOVÁ, Milena a Miroslav CHOCHOLATÝ. *Slovník autorů literatury pro děti a mládež*. Praha: Libri, 2012. ISBN 978-80-7277-506-4, s. 243.

TOMAN, Jaroslav. *Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury: Určeno pro studenty učitelství 1.stupně ZŠ*. České Budějovice: Jihočeská univerzita, 1992. ISBN 80-7040-055-2.

URBANOVÁ, Svatava a Milena ROSOVÁ. *Žánry, osobnosti, díla: (historický vývoj žánrů české literatury pro mládež - antologie)*. Vyd. 3.(upr. a dopl.). Ostrava: Ostravská univerzita, 2002. ISBN 80-7042-604-7.

VLAŠÍN, Štěpán, ed. *Slovník literární teorie*. V Praze: Československý spisovatel, 1977. ISBN 22-062-77.

WUNDERER, Rolf. *Führung und Zusammenarbeit in Märchen und Arbeitswelten*. Wiesbaden: Springer Fachmedien Wiesbaden, 2018, 1 online resource (XVII, 226 S. 33 Abb., 29 Abb. in Farbe.) . ISBN 3-658-18167-2. Dostupné z: doi:10.1007/978-3-658-18167-3.

ZÍBRT, Čeněk. *Staročeský rukohled a novočeský rukozpyt*. Praha: Zíbrt, 1905.